

les dossiers de l'IFEA

série : patrimoines au présent

no: 8

İstanbul'un Kalbinde Belirsiz Bir Mekân 2001'de II. Theodosius Surları

Franck DORSO

INSTITUT FRANÇAIS D'ÉTUDES ANATOLIENNES
GEORGES DUMÉZIL
Istanbul, Haziran 2019

İstanbul'un Kalbinde Belirsiz Bir Mekân

2001'de II. Theodosius Surları

Franck Dorso

Traducteur : Bediz Yılmaz

DOI : 10.4000/books.ifeagd.2870
Éditeur : Institut français d'études anatoliennes
Lieu d'édition : İstanbul
Année d'édition : 2019
Date de mise en ligne : 1 juillet 2019
Collection : Patrimoines au présent
EAN électronique : 9782362450792

<https://books.openedition.org>

Référence électronique

DORSO, Franck. *İstanbul'un Kalbinde Belirsiz Bir Mekân : 2001'de II. Theodosius Surları*. Nouvelle édition [en ligne]. İstanbul : Institut français d'études anatoliennes, 2019 (généré le 18 août 2023). Disponible sur Internet : <<http://books.openedition.org/ifeagd/2870>>. ISBN : 9782362450792. DOI : <https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.2870>.

Ce document a été généré automatiquement le 18 août 2023.

© Institut français d'études anatoliennes, 2019
OpenEdition Books License

EXTRAIT

1985 yılında, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan şehir, bölgenin tahliyesine ve yenilenmesine neden olmuştur. Ancak, yönlendirilen kullanımlar, bölge yeniden birleşme sürecinin kalıcı ve dengesiz olduğu sürecini belirleyen en kısa sürede tamamlanır. Bu çalışma, sitenin rekabet eden yatırımlarını ve metropolün küresel kentleşme sürecine bağlı kalan maddi ve sembolik ödenek çatışmalarını (tarihi evreleme, ekonomik hayatta kalma, serbest kalma yeri ...) analiz eder. Bu, 2000 ve 2001 yıllarında İstanbul'da yapılan bu alandaki ilk araştırmaya dayanmaktadır. Başlangıçta mekan üzerine sosyolojik ve antropolojik bir sorgulama ile motive olmuş, “belirsiz mekân” kavramının tanımlanması önerisiyle sonuçlanır.

SOMMAIRE

Surların keşfine soyunmak

Sınır olarak surlar

Sınır mizansenisi olarak surlar

Haritaların tarihi

Fiziki engel

Sahneye koyan

Bastırılmış olanın idare edilmesi

Amacından saptırılan sınır olarak surlar

Kim ne yapıyor?

Karşılaşmalar

Surların kalınlığı

Sınırdan çepere

Yabanıl sur, evcil sur

Tersine çevrim

Rekompozisyon iş başında

şiddet

Sonuc: Belirsiz mekânlar

Surların Kronolojisi

Kaynakça

Surların keşfine soyunmak

- 1 İstanbul'daki II. Theodosius kara surlarının keşfine kalkışırken aklımdaki soru şuydu: akış kuramlarının “birleşik kentleşme”¹ ile ilişki içinde incelediği “küreselleşme”, yersizleştirme, mekânsızlaştırma gibi günümüz fenomenleri karşısında, kentsel ortamdaki geleneksel alan ve sınır mefhumlarına ne oldu?
 - 2 Nüfusu on milyondan fazla olan, karmaşık kentleşme süreçlerinden geçmiş ve hızlı bir toplumsal değişimle karşı karşıya bulunan bir megapolde surlar, bu soruları ele almak için en uygun araç gibi görünmekteydi.
 - 3 V. yüzyılda inşa edilmiş olan kara surları, 1950'lere kadar tarihi kent ile dışarıdaki doğa arasında gerçek bir sınır rolü oynadı. Bu yer –yahut bu yapı,– bugün İstanbul'un kentsel alanı içinde boğulmuş vaziyette, ancak boyutları itibariyle kent içinde hâlâ belirli bir ağırlığa sahip. Halen bir sınır mı? Veya daha genel bir soruyla, II. Theodosius'un kara surlarının bugünün İstanbulu'ndaki işlevi nedir?
 - 4 Yedikule'ye, Mevlanakapı'ya ve Ayvansaray'a, Adana Çiganlarıyla birlikte surların içine veya Merkezefendi'deki Süryani mezarlıklarının gölgesine aklımızda bu sorularla gittik. Zira surlara karakteristiğini veren, orada sürüp gitmekte olan yaşamdır aynı zamanda. şark romantizmi yapmak değil derdimiz, ancak; II. Theodosius surlarının insanlar tarafından kullanımı, kentin, ekonominin, hatta Türk toplumunun çatışmalarını ve kırılma hatlarını ortaya koyar. İlerleyen sayfalar, bu “dış-mekân”ın ya da “şehrin dışında bırakılmış mekân”ın keşfini ortaya sermektedir.
-

NOTES

1. İstanbul'daki pek çok şehir planlama uzmanı hâlihazırda bu kavram üzerine çalışmaktadır; bunlardan biri de Mimar Sinan Üniversitesi'nden Prof. M. Çubuk'tur.

Sınır olarak surlar

- 1 II. Theodosius surları 413 yılında, kentin yöneticisi [*prefect*] Anthemius tarafından Konstantinopolis'i korumak amacıyla inşa ettirildi. Surlar dev bir üçgen gibi kenti çevrelemekteydi: Marmara Denizi'nden Haliç'e uzanan bir karasal kenar ile biri Haliç'i takip ederek Sarayburnu'na, diğeri de buradan Marmara boyunca uzanan iki deniz kenarı. O dönemde, surlar kentin alanını fazlasıyla aşmaktaydı. Ancak aradan geçen yüzyıllar boyunca bu çerçevenin içi doldu, yine de surların dışına hiç taşma olmadı. Böylece, haritalarda da görüldüğü gibi, 1951'e gelinceye kadar surlar şehri tamamen içine almaktaydı (burada yalnızca İstanbul'un "tarihi" kent merkezinden bahsettiğimizi vurgulayalım. Kentsel genişleme elbette, kuzeyde eski Galata yerleşiminden Haliç'e Beyoğlu bölgesini, Üsküdar ve Kadıköy'den itibaren de Asya tarafını çoktan etkilemişti).
- 2 E. Chazelle ve H. Raymond'un yazdığı gibi yüzey şekilleri surların inşasında rol oynamıştı² nitekim surların bir bölümü gerçekten de bir sırtı takip etmektedir. Bununla birlikte, sınır belirleyen bir yapı olarak kendi bütünlüğü içinde kendini dayatan surun kendisidir. Surların tarihi bize bu bilgiyi sunar. Bu tarih çeşitli aşamalardan geçmiştir:
 - inşa öncesi;
 - inşa [413];
 - surların birinci işlevi olan askeri istihkâm görevini görmesi [V.-XVIII. yüzyıllar];
 - surun zorlanması (tarihi olaylar: 1204, 1453);
 - ara dönem (savunma potansiyeli var fakat kullanılmamış) [XV.- XVIII. yüzyıllar];
 - birinci işlevin faydasında azalma (deniz toplarının ortaya çıkışı) [XIX. yüzyıl];
 - şehrin batıya doğru sur dışında gelişmesi (1950'den itibaren);
 - tarihi anıt olarak surlar (yıpranma/restorasyon).
- 3 Yapımında ve daha sonrasında surların işlevi ne olmuştur?
 - koruma: yapının birincil amacı, inşa sebebi; surlar bu işlevi V.-XVIII. yüzyıllar arasında yerine getirdi;
 - ayırma: içeridekini dışarıdakinden, boşu doludan, kentin doğasını, yaşayanların dünyasını ölülerin dünyasından (dış cepheye dayalı mezarlıklar);
 - uzun bir dönem boyunca kentsel gelişmenin çerçevelenmesi (sahil köylerince kullanılan deniz uçları hariç, kentin bu kısmı V. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar surların içinde yer almaktaydı);
 - gözle görünür bir sınırlandırma sunmak suretiyle mekânın bir temsilinin yaratılması.

- 4 Bu işlevler surlara bir sınır boyutu kazandırmıştır. Arazilerin tahdidi ve sınır: bu iki kavram birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır, tıpkı aynı meselenin iki yüzü gibi. Sınıra yaklaşmak, onun ayırdığı iki unsuru da görmek anlamına gelir.
- 5 Bugün somut olarak hangi mekândan bahsediyoruz peki? Sınır bir çizgi olabildiği gibi bir kuşak da olabilir. Bir yapı olarak surlar çizgi şeklindedir; ancak etrafındakileri, onunla tutarlı bir bütün oluşturan unsurları da ele almak mümkündür. Dolayısıyla ilk analiz gerecimiz, bu mekânın her kısım için birbiriyle bağlantılı üç düzey halinde değişken bir tanımını ortaya koymak olacaktır:
 - çizgi olarak sur (yapının kendisi);
 - kuşak olarak sur (yapı ile iki yanında onu kuşatan yapılı olmayan bölge, batıda 800 metre, doğuda 10, 80 veya 100 metre);
 - sur alanları, kuşağı çevreleyen yapılı ve yaşanan bölgeler.
- 6 İstanbul'un kara surları, koruyan, ayıran, kentsel gelişmeyi çerçvelendiren bir sınır işlevi görmüş ve mekânsal bir temsil yaratmıştır. Kent kelimesini en dar anlamıyla alacak olursak, surların kenti tanımladığını söyleyebiliriz. Kent, tarihi İstanbul'dur; bunun ötesi bugünün İstanbulu'nun kentsel alanıdır. Bu fikri uç noktasına taşıyalım o halde: kenti yapan surlardır.
- 7 Yüzyıl dönümüyle başlamış olan kentsel büyümedeki artış ile birlikte yeni olgular meydana gelir. Mekânın insanlar tarafından işgali (konut, üretim birimleri, idare) eski sınırlarından taşmaya başlar; ancak bu durum daha ziyade 1950'lerde hızlanacak, 1970'lerde ise çığgın bir ivme kazanacaktır. Bugün artık, sınırını tam anlamıyla çizmenin mümkün olmadığı kentsel alan, Theodosius surlarının çok ötesine geçmiştir. Bu gelişmeye eşlik eden üç önemli olgu bizi ilgilendirmektedir.
- 8 Öncelikle, Haliç'in bu tarafında kentsel alan artık surlarla sınırlanmamaktadır. Yeni mahalleler oluşmakta, kentsel genişleme batıya ve tüm diğer yönlerde doğru ilerlemektedir. Surun batı tarafındaki bu mahalleler bugün Eyüp ve Zeytinburnu ilçelerini meydana getirmektedir. Öyle ki, kara surları artık sınır oluşturmadığı gibi kentsel alanın tam kalbinde yer almaktadır.
- 9 Aynı zamanda, bu gelişmeye eşlik etmek için ulaşım ağları da inşa edildi. Eski merkezin çevresinde eşmerkezli dairesel çevreyolları ile yıldız biçiminde merkeze giren otoyollar kentsel manzarayı kaplamaktadır. Surlar bazı çevreyollarının biçimine damgasını vurmuştur; öyle ki dört veya altı şeritli bulvarlar duvarı bir ucundan diğer ucuna boylu boyunca izlemektedir. Bu, kentin yapısına uyum gösteren klasik bir hattır, bununla birlikte surun da sınır oluşturan devasa bir yapı olarak bu hattı biçimlendirdiğini söyleyebiliriz. Pek çok noktada geniş yollar suru delip geçmiştir. Çoğunlukla Avrupalı şehir plancıları tarafından 1930 ile 1950 arasında yapılan çok sayıda şehir planı sonucunda, bu arterler eski kentin iç manzarasını değiştirdiği gibi suru da değiştirmiştir. Böylece sur bölgesi, yeniden dağıtım, açılma ve kapanma işlevlerinin de ortaya çıkmasıyla, eski kent ile yeni kent arasındaki otomobil trafiğinin ve geliş-gidişlerin eklemlendiği bir kutup halini almıştır.
- 10 Son olarak, kentsel gelişmenin içinde boğuldukça surların durumu kötüleşmiştir. Bunu açıklayacak pek çok sebep sıralamak mümkün: fazla görünür olmayan bir kentsel manzara unsuruna daha az bakım yapılması, artan kirlilik, yapıya uygun olmayan yeni işlevlerin ve yeni pratiklerin ortaya çıkışı (kalıcı işgal yerleşimleri), tarihi anıtların korunmasına yönelik ilginin 1980'lere kadar ortaya çıkmaması... 1980'lerin ortasında,

UNESCO tarafından Theodosius surlarının korunması amacıyla başlatılan kampanya kamuoyunda bir farkındalık yarattı ve belediyenin yönetiminde ancak özel şirketlerce yürütülen bir restorasyon programının gerçekleştirilmesini sağladı. Böylece surların çevresine yeni bir aktör daha eklenmiş oldu ve bu restorasyon işlemiyle surlar, kendi tarihlerinin yeni bir evresine girmiş oldular: yeni zorluklar, hem yapının kendisinde, hem de etrafındaki kuşak ve sur alanında, aynı zamanda insanların bu mekânı kullanımlarında ve yerel etkileşimlerde ortaya çıkan önemli değişimler.

- 11 Kara surları da, onun maddi ve beşeri çevresi de değişti. Aynı zamanda bu mekâna dair pratiklerle temsiller de değişti. Toplumsal değişim ve hızlı kentsel gelişim bağlamında tüm bu unsurlar gelişmeye devam ediyor. Bununla birlikte, surlara yaklaştığımızda küteselliği karşısında etkilenmeden edemiyoruz, en azından fiziksel anlamda halen bir sınır teşkil ediyor izlenimi uyandırıyor. Sura baktığımızda, onun kentsel bölgeler ve sınırlar ile yeni kentleşme biçimleri arasında bir karşılaşma mekânı olduğunu görüyoruz. Ayrıca, yalnızca surun halen sınır işlevine sahip olup olmadığı sormak yerine, sorgulamamızı şu soruyu sorarak genişletmeyi tercih ettik: bugün İstanbul'da kara surlarının işlevi nedir? Sonuçta bu faydacı sorgulama da tamamen tatmin olmamızı sağlamayacak, bu nedenle de analizimizi, İstanbul'un kentleşme sürecini etkilemiş özel bir toplumsal değişimler dönemine doğru kaydıracağız.
- 12 Bu soruları yanıtlayabilmek amacıyla, on iki sefer sahaya çıkarak inceleme, rölöve alma ve sosyolojik anket yöntemlerine başvurduk. Görüşme, söylem toplama, fotoğraflar, anket uygulama gibi klasik araçların yanı sıra antropolojik katılımcı gözlemlere de geniş bir yer verdik. Aynı zamanda, şehir planlaması ve tarihi eserlerin renovasyonu alanındaki aktörler ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden yetkililerle görüşmeler yaptık. Sahada sorguladığımız şunlardı:
 - yapı;
 - surun insanlar tarafından kullanımı;
 - surla ilişkisi olan farklı grupların temsilleri.
- 13 Bu sorgulama aşağıdaki gruplardan oluşan heterojen bir örnekleme somutlaştı:
 - Sur sakinleri;
 - “Kuşak” ve yan bölgelerin sakinleri;
 - Düzenli kullanıcılar ve arazi kullanıcılar;
 - Belediye'nin ilgili hizmet birimleri;
 - Surda çalışan işletmeler.
- 14 Bu liste tüm kullanıcıları kapsamamaktadır ve surla şu veya bu nedenle bağlantılı başka kategoriler de tespit edilebilir. Ancak bizim tanımladıklarımız bugünkü surla en iç içe ilişkide olan ve bu mekâna dair söylemin taşıyıcıları konumundaki gruplardır. Bunun yanı sıra, hâlihazırda erişilebilir durumda gruplardır, her ne kadar bu erişilebilirliğin düzeyi her biri için farklı olsa da.³
- 15 Sahaya yönelik üç giriş noktamızı oluşturacak üç hipotez geliştirdik:
 1. Yapı, boyutları itibarıyla fiziki bir engel oluşturmaya devam etmektedir. İstanbul'un birbirleriyle doğrudan teması olmayan iki kısmını ayırmaktadır. Bu özelliği sonucunda da eski kentin etrafını saran çevre yolunun rotasını çizmiştir. Surun bugün ayrıca, tarihi kent ve onun dışı arasındaki trafik akımını yönetmek-dağıtmı sağlamak gibi bir işlevi vardır. 1950'lerde ve ardından 1970'lerde büyük yolların geçmesi için açılan deliklerin beşinden üçünde devasa yeniden inşa işlemleri olmuştur. Şehrin 1985'te Dünya Mirası'na dahil edilmesi sonrasında belediye kararıyla yapılan renovasyon çalışmaları sistematik bir nitelik

kazanmıştır. Bu çalışmalar, kapıların öncelikli renovasyonu yoluyla giriş ve çıkışlar başta olmak üzere tarihi kentin sınırlarını öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Surlar böylece tarihi ve kentsel bir söylemin sahnesi haline gelir.

Dışarıdan bakışa yönelik olarak surlar, istemli bir mizansenin ürünüdür.

2. Böyleyken, bu sınırın bir *no man's land* olduğunu söylemek olası değildir; surlar kullanılmakta hatta bazı yerlerinde ikamet edilmektedir. Surun kullanım biçimi ile resmi söylem arasında keskin bir tezat bulunmaktadır, öyle ki surun “amacından saptırılmış sınır” olduğunu iddia etmek mümkündür. Surların yerel olarak da sınır işlevi görüp görmediğini anlamak için bu kullanımları (geçiş, işgal, ikamet) incelemek gerekir.
3. Son olarak, surların parçalanmış bir sınır olduğunu düşünüyoruz. Kamusal müdahale kadar yasadışı kullanımlar da bu mekânı değişime uğratmaktadır. Sonuçta surlar farklı parçalardan oluşur, her bir parçanın da ayrı bir işlevi bulunur. Birbirinden farklı çok sayıda bölge tespit edilebilirse de, iki ana bölge kendini daha net biçimde ortaya koyar: surların “noktalı” bir şekilde renove edildiği bölge ile henüz renovasyon yapılmamış ve yapının etrafının boşaltılmadığı bölge. Bugün burası daimi yeniden oluşum halinde bir mekândır. Bu yeniden oluşumun süreçlerini ele alırken bir yandan çok sayıda aktörü (kamu idaresi, trafiğin düzenleyicileri, çevre bölge sakinleri, işgalciler ya da kullanıcılar), diğer yandan da çok sayıda çıkar unsurunu göz önünde bulunduracağız.

NOTES

2. « Patrimoine historique et développement urbain, la muraille terrestre », *Lettre de l'OUI*, 1, İstanbul, 1989.

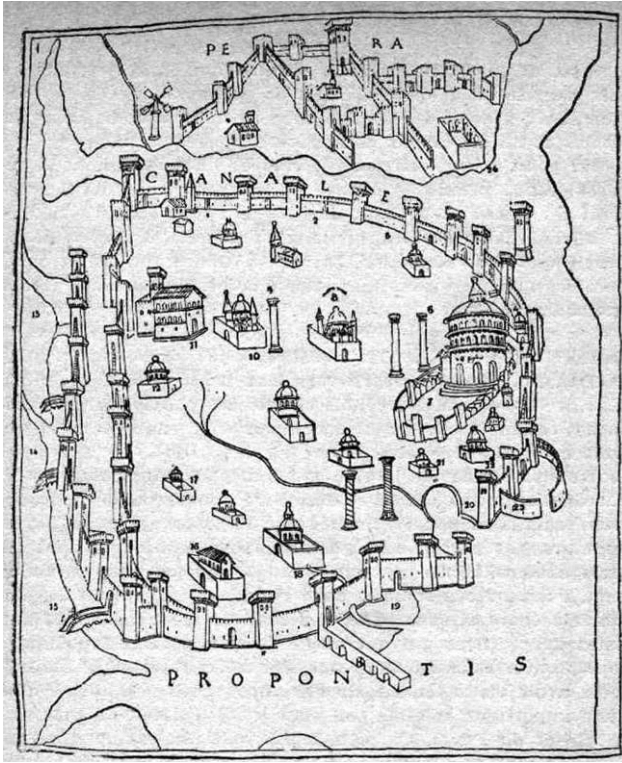
3. Saha araştırmasında yararlanılan metodolojik çalışma hakkında bkz. « La muraille terrestre de Théodose II en 2001 : l'émergence d'une marge au cœur d'Istanbul », F. Dorso, Université François Rabelais [YL Tezi].

Sınır mizansenini olarak surlar

Haritaların tarihi

- 1 Yukarıda da belirttiğimiz gibi, II. Theodosius surları tam on beş yüzyıl boyunca sınır işlevi görmüştür. Haritalar bunun şahididir. Yaptığımız kartografik çalışma neticesinde 1422 yılına kadar geri gidebildik. 1422 tarihli bu haritadan 1951'dekine değin, tarihi şehir sur sınırları içinde kalmaya devam etmiştir. Bu haritaların analizi bize basit kent planlarından ötesini sunar. Esasen, XIX. yüzyıla varıncaya dek haritalar, yukarıdan bakışla ve nesnel olma amaçlı bir kodlama ile çizilen günümüz haritalarıyla hiçbir benzerlik göstermez. Ölçek ve oranlara riayet edilmemiştir, görüş havadan değildir, gözlemci bir tepenin üzerine çıkmış, oradan bakıyormuş gibidir, genelde lejant yoktur, olsa da bugünkülerden çok farklıdır. Bu haritalara ne kadar güvenilebileceği değildir mesele. Metinler ve kazılar, Topkapı ve Edirnekapı'nın ötesinde kentleşmemiş alanların uzanmakta olduğunu ortaya koymuştur, bizim ilgilendiğimiz de budur. Haritalar, kentin ve çevresinin kolektif temsillerinin zaman içerisindeki durumunu sunar.

Sekil 1

15. yüzyıla ait bir temsile göre Konstantinopolis surları
Vatikan'da bulunan Buondelmonte Planı

- 2 Surların askeri işlevi bu haritalarda baskın biçimde ortaya çıkar: fazlasıyla yüksek duvarlar, kütsel ve sağlam burçlar, flamalar ve kimi zaman nöbet yerlerinde silahlı askerler. İçeride ise yoğun bir ev ve bina ağı vardır, bazen yalnızca önemli binalar resmedilmiştir. Şehir (Konstantinopolis veya İstanbul), seçilmiş bir yüzünü göstererek rolünü sunar: dini, emperyal, askeri veya ekonomik başkent. Cemaat tek bir bütündür ve koruma altındadır. Burada hafıza da kendini ele verir, kartografinin evrimi hafızanın nasıl işlediğini, onu biçimlendiren unsurların ve toplumsal projenin gelişimini gösterir. XIX. yüzyılın akışı içerisinde askeri işlevi aşılmış olmasına rağmen, surların bir bariyer olarak kaldığı dönemde suriçinin temsili de evrilmiştir. Sınır olarak sura değgin hafıza kendini yeniden üretir. Bundan başka, Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcından itibaren surlar teatral bir sahne vazifesi de görür: imparatorun şehre girişlerinin sahnesidir. Giriş belirli bir kapıdan (uzun süre Yedikule'deki Altın Kapı) ve belirli bir tören eşliğinde yapılır. Bu ritüel Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde de devam etmiştir. İmparatorun mülkü ele geçirme ve iktidarını meşrulaştırma aracı olan bu teatral ritüel, kentin formunu da yine gücü kullanarak belirler: kentin planlarında, sınırlarında ve imgesinde!
- 3 Burada söz konusu giriş ritüellerinin sembolik analizine kalkışmayacağız. Bizim açımızdan önemli olan, bir sınır-sur mizansenin hipotezinin köklerinin geçmişten nasıl beslendiğidir. Fiziki engel ve sınırın kolektif temsili birbirinden ayrılamaz. Hafıza çalışması bu temsili günümüze kadar taşımıştır. Daha da önemlisi; bu sınır geç antikiteden itibaren sahneye konulmuştur ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de öyle olacaktır.

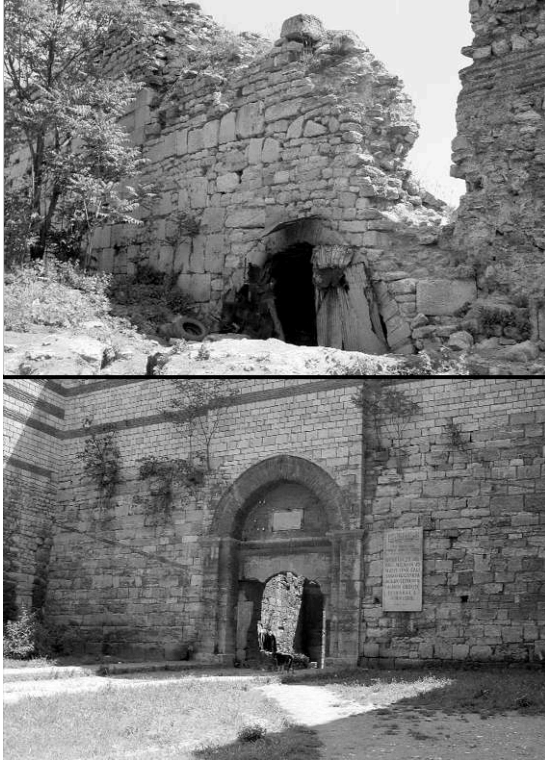
- 4 Günümüzün mizansenine geçmeden önce, bugünkü maddeselliği içinde sınır surlarını değerlendirmek için biraz duralım.

Fiziki engel

- 5 Surlar bugün dahi fiziki bir engel olmayı sürdürüyor gibi görünüyor, ama hangi düzeyde? 1950'lerde, eski kenti kapılarının önünde yığılmakta olan yeni inşaat alanlarıyla buluşturmak için bir çevreyolu yapıldı. Surların dışında sanayileşmenin gerçekleştiği dönemdi bu. Bu çevreyolu, dışardan sur boyunu takip ediyordu. Surlar, çevreyolunun inşasına tam anlamıyla formunu verdi. Aşılmaz bir engeldi bu. Ancak bir yandan demiryollarının, diğer yandan karayollarının surları delmesi (Topkapı, Ulubatlı, Edirnekapı) bu engelin buldozerler tarafından kolayca ortadan kaldırılabilirdiğini göstermektedir. Mutlak fakat kırılğan bir engel söz konusudur...
- 6 Surların iki tarafında yer alan ikamet bölgeleri arasında maddi bir nedenden dolayı iletişim yoktur: uzaklık. İç taraftaki evler çoğunlukla, neredeyse surların dibine ya da en fazla 100 metre yakınına kadar girer. Buna karşılık dış taraftaki yerleşimlerin en yakını surdan 500 metre kadar uzakta inşa edilmiştir. İkisi arasında ise mezarlıklar, sanayi bölgeleri, oto tamir atölyelerinin depoları, yeşil alanlar ve boş araziler bulunur (Tekfur Sarayı'nın civarındaki küçük yerleşim bu durumun önemsiz bir istisnası konumundadır). İki mekânı birbirinden ayıran sınırvary bir form vardır, ancak bunun nedeni surlar değil ikamet işlevi taşımayan koca bir kuşağın varlığıdır.
- 7 Günümüzde, kentsel planlamaya dair kararların tek belirleyicisi konumundaki otomobil trafiği surların etrafında dolandır. İki klasik trafik ekseni çakışmaktadır: eski kenti dışarıyla bağlamak amacıyla suru delip geçenler (doğu/batı) ve Marmara Denizi, Haliç ve daha uzaktaki Asya Yakası'nı Boğaz'daki iki köprü ile bağlayan çevreyolları (kuzey/güney). Ana akslar yıldız şeklinde bir trafik akışı izlenimi verse de, kentsel ağın bütünü göz önüne alındığında, kaotik kentleşmeye bağlı olarak durum bundan daha karmaşıktır. Her ne olursa olsun, sur boyunca beş kavşak noktası otomobil trafiğini "dağıtır".
- 8 Bu beş ana geçiş, güneyden kuzeye doğru şunlardır: Mermerkulekapısı'nın yerinde Kennedy Caddesi, Topkapı gediği, Ulubatlı gediği, Edirnekapı gediği ve son olarak Haliç kıyısındaki Ayvansaray Caddesi. Daha küçük geçiş noktalarından altısı kapıların yerinde yer alır (bunlar oldukça dardır), biri de Edirnekapı yakınındaki küçük gediğin yerindedir. İkili kullanımı olan iki geçişte araç ve yaya sayımı gerçekleştirdik: Eğrikapı'da saatte 80 araca karşılık 60 yaya. Edirnekapı yakınındaki küçük ara gedikte ise, trafiğin yoğun olduğu saatlerde bir saat içerisinde 300 araca karşılık 90 yaya. Her yerde otomobil yavaş yavaş yayaları kaçırmaktadır. Otomobilin kâğıt üzerinde değilse de en azından yollarda ve *de facto* öncelikli ve avantajlı olduğu İstanbul'da çok sayıda kaza meydana gelir. Bir sonraki bölümde ele alacağımız yaya trafiği de surların civarında aslında oldukça yoğundur. Trafik ışıklarında ve dış kavşaklardaki yaya geçitlerinde insanlar koşturup durur (ki bu geçitler tamamen semboliktir ve hiçbir güvenlik sağlamaz). Ayrıca yayalar, aslında boyutları yaya kullanımı için çok daha uygun eski kapıları da kullanırlar, ama buralardan da sürekli arabalar geçer. Kendini kâhya ilan etmiş kişiler, ağızlarında düdükle buralarda trafiği düzenlerler. Kafalarına belediyenin armasını taşıyan bir kasket geçirmiş marjinal kişilerdir bunlar ve araç

sürücülerinin verdiği bahşişlerle geçinirler, yemek yahut namaz zamanlarında da yerlerini sokak çocuklarına bırakırlar.

Sekil 2

Surlarda resmi olan ve olmayan geçitler

- 9 Ancak yayaların hâkimiyetindeki esas bölge surlar ve yer yer yanındaki yeşil kuşaktır. Yıkıntılar, patikalar, ufak yollar, hatta kimi zaman merdivenler yaya dolaşımı için sık dokulu bir mikro ağ oluşturur. Bu ağın oluşumunu insanın ve doğanın ortak çalışmaları belirlemiştir. Gediklerin açılmasında depremler kadar doğal bozulma ve bakım eksikliği de büyük pay sahibidir. Bununla birlikte, kasıtlı olarak açılmış geçişler de mevcuttur. Başka noktalarda ise surların onarımı esnasında değişikliğe uğrayan veya açılan geçitlere rastlanır. Her geçişin amacı farklı farklıdır: alışveriş, gezinti, saklanma... Ev-iş yolu olarak kullanılan azdır, her hâlükârda, sadece oradan gelip geçenler için tam anlamıyla “faydalı” geçişlerin sayısı fazla değildir. Surlarda çalışan ve/veya yaşayan insanlar için durumun farklı olduğu açıktır.
- 10 Şimdi meseleyi tersinden ele alalım ve trafiğe ve geçişlere engel oluşturan hususlara eğilelim, zira bunlar da bizim bakış açımız için oldukça önemli veriler sağlar. Burada en bariz görünen, yapının kaba maddeselliğidir. İyi durumdaki kısımlardaki boyutları halen kütesel bir sur ortaya koyar. Herhangi bir geçiş ya da kapının olmadığı yerlerde, örneğin Edirnekapı ile Eğrikapı arasındaki bölgede suru aşmak tamamen imkânsızdır. Yine de bazı durumlarda bu izlenimin yanıltıcı olabileceğini belirtelim: görünür bir geçiş olmaması, saklı veya gizli bir geçit olmadığı anlamına gelmeyebilir. Bu geçitler genellikle gözlerden ırak noktalara, çok farklı şeylerin görülebildiği yerlere açılır: Çıgan kampları, uyuşturucu alım-satımı, müptelalar, cinsel pratikler. Bunları bir yana bırakırsak, yapı halen büyük ölçüde yaya dolaşımının belirleyicisi konumundadır.

- 11 Sahaya çıktığımız zamanlarda, özellikle de rölöve ve katılımcı gözlem dönemlerinde, güzergâhların önünde sur yapısının kendisinden başka ne gibi engeller veya değişikliğe yol açan unsurlar olabileceğini anlamaya çalıştık. Ayvansaray'da parmaklıkların varlığını tespit ettik (bir kısmı belediye tarafından, bir kısmı da sur kullanıcıları tarafından konulmuştu), yine Ayvansaray'da, kışın yağmurlu zamanlarda su birikintileri hatta sel, Topkapı'da belediye tarafından konmuş tel örgüler ve dikenli teller, yol yapımı veya surun renovasyonu amaçlı geçici şantiyeler bulunuyordu. Esasen çok fazla sayılmaz. Çok daha etkili asıl engel, insan engelinin ta kendisidir! Gerçekten de, surun bazı bölgelerinin o denli korkutucu bir ünü vardır ki, buralar “gidilmemesi gereken yerler” olarak bilinir. Bu durum bazen de belli zamanlar için geçerlidir: “geceleri gidilmez” veya “saat yediden sonra tehlikeli” gibi. Bununla kastedilen yalnızca Çıganların konaklama alanları değildir, hurdacıların ikamet ettiği yerler ve “ahlaksızlık” ile tanımlanan bölgeler de (Mevlânakapı, Edirnekapı...) buna dahildir. Başka yerlerde, işgalciler veya çocuk çeteleri de belli bölgelerin hâkimi konumundadır. Son olarak, bilhassa Yedikulekapısı ile Topkapı arasında yarı-vahşi ve kimi zaman da saldırgan köpekler buna eklenir.
- 12 Fiziki sınır kavramının kendisi bile karmaşık bir hal almakta, farklı anlamlara bürünmektedir. Yapı tekel olma niteliğini yitirir. Sur ve ona yapışık haldeki çevreyolunu birlikte ele alırsak çifte engelden dahi bahsedilebilir. Daha önde de belirttiğimiz gibi, bu ikisi yaklaşık yedi kilometre boyunca birbirini takip eder. Bu çevreyolundaki trafik her daim yoğun, hızlı ve gürültülüdür. Araçların güzergâhı, kavşaklardaki “dağıtım” [*dispatching*], eski şehre ve dışarıdaki mahallelere giriş ve çıkışlar bu çevreyolunca belirlenir. Yayalar için gerçek ve tehlikeli bir engel oluşturan çevreyolunu geçmek için zaman ciddi bir çaba harcamak gerekir. Surun maksadını yeniden üreten bu çevreyolu mudur acaba bugün asıl fiziki sınır? Bir mülakat sırasında şehir plancısı Güzin Kaya surlarla çevreyolunu karşılaştırmıştı. Surlarda üç boyut bulunur: uzunluk, genişlik ve yükseklik. Fiziksel olarak çevreyolunun sadece iki boyutu vardır: uzunluk (yedi kilometre) ve genişlik (20 metre). Peki ya üçüncü boyut? Mülakatı veren uzmanın kelimeleriyle yanıtlayalım: “belli bir genişliğe sahip olan yolun ... belli bir genişlikten itibaren, yeni bir sur olduğu kanısındayım, evet üçüncü boyut yok onda, fakat arabaların hızı üçüncü boyutu oluşturuyor”.
- 13 Maddi düzlemde sınır gerçek olmakla birlikte, pek çok unsurdan oluşan karmaşık bir bütündür. Öyle ki surlar önceliğini dahi yitirir. Sınır olarak surları belki de artık sadece sembolik boyutta aramak gerekir.
- 14 Şimdi de surların sınır olarak görülmesinde rol oynayan söylem ve pratiklere değinelim. Temel etmen 1986'dan itibaren sistematik bir hal almış renovasyon işlemlerinin ortaya çıkışı gibi görünüyor. O dönemden sonra surlar görelî anonimlikten çıkmış, kentsel ve tarihi bir olgu niteliğine bürünmüştür. Bu senaryodaki esas aktör İstanbul Büyükşehir Belediyesi'dir ve biz de bu bölümde onu inceleyeceğiz, zira bize öyle geliyor ki, sınır olarak suru sahneye koyan belediyedir.

Sahneye koyan

- 15 Surların renovasyonu İstanbul'un UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak belirlenmesiyle başlamadı. İlk yenileme çalışmaları Bizans İmparatorluğu zamanında, depremlerden veya kente yönelik saldırılardan sonra yapıldı. O dönemdeki yenilemeler

daha ziyade değişim niteliği taşıır. XIX. yüzyıldan itibaren, deniz toplanının gücündeki artışla birlikte, surlar savunmaya yönelik askeri işlevini yitirdi. Yavaş bir can çekişme dönemi başladı. Depremlere, kirliliğe ve uygunsuz kullanıma bağlı bozulmalar ilk kentsel patlamanın yaşandığı 1950'li yıllarda arttı. Oldukça lokal denebilecek birtakım yenileme çalışmaları 1950'lerin sonunda ufak ufak başladı. Aslında sadece, büyük ölçüde bir Osmanlı yapısı olan Yedikule Hisarı tam anlamıyla renove edildi. Başka yerlerde, surlar yoğun bir gecekondu ve imalathane dokusu tarafından istila edildi.

- 16 Surun etrafındaki yapılaşmayı temizlemeye ve renovasyona yönelik ilk sistematik çalışmalar 1986'da başladı. Alelacele ve arkeolojik görüş alınmaksızın gerçekleştirilen bu çalışmalar gözcü ve tuhaf bir netice verdi, sonuçta da medyanın da dahil olduğu hararetili eleştirilere maruz kaldı. Bunun üzerine, Yedikule yakınlarındaki küçücük bir kısımda iki uzman mimarla arkeolojik bir restorasyon teşebbüsünde bulunuldu. Ondan beri renovasyon eski usulde devam ediyor. Renove edilmiş olan bölümler anarşik bir yamalı bohça görünümünü sergilemektedir. Kapılara öncelik verildi: ilk önce Fatih Sultan Mehmed'in Fetih Kapısı, ardından belli başlı diğerleri. Şurada burada çeşitli bölümlerde de çalışmalar yapıldı. Yapının tamamı, fazlasıyla göze batan, cıfcaflı ama eğreti bir devasa mizansen izlenimi verir.
- 17 Yapının mülk sahibi ve müteahhidi konumundaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) hizmet birimleriyle renovasyon hakkında görüştük. Somut olarak İBB küçük sur kısımlarının renovasyonu için ihale açar, finansman ise aralarında Dünya Bankası'nın da bulunduğu uluslararası kurumlarca sağlanır. Önce ihale çağırısı yayınlanır ardından bir şirketin projesi kabul edilir. 1992'den beri on farklı şirket ihale aldı ve bunun sonucunda da aynı sayıda birbirinden farklı renovasyon uygulaması ortaya çıkmış oldu. Şu an tüm şantiyeler tek bir şirketin elinde bulunuyor, ancak bu şirket bu tür bir işte uzmanlaşmış değil. Farklı yer ve zamanlarda, bir mühendis, bir şantiye şefi ve işçilerle görüştük. Bunlardan ilki diğerlerine göre daha konuşkandı. Bu kişiye göre, İBB ilk olarak çok sıkı bir şartname veriyor ve öncelik tehlike arz eden yerlere veriliyor. Mesela Silivrikapı kısmındaki renovasyon, çökmenin sebebiyet verdiği bir ölüm vakasından sonra başlamış. İlgili kişi ilk başta şirketini epeyce övdükten sonra, bu işte yapılan yanlışlıkların bilincinde olduğunu, çalışmaların ön inceleme olmaksızın ve bu tarzda bir şantiye için gereken özel uzmanlığa sahip olmayanlarca yürütüldüğünü dile getirdi. Son olarak da şöyle dedi: "Farkındayım, berbat bir iş yapıyoruz, ama bu iş böyle". Bunun dışında, tüm bu işlerin tek bir şirkete verilmesi ilkesine dair de çatlak sesler duyuluyor.

Sekil 3

2001 yılında "restorasyon" çalışması

- 18 Belediyede iki hizmet birimi ile görüştük: Yapı İnşa Daire Başkanlığı ve Tarihi Çevre Koruma Daire Başkanlığı. Bu iki birim surlar dosyasının idaresinin iki ana sorumlusu konumundadır. Renovasyon çalışmalarının programlama yöntemini onaylarlar: yalnızca güvenliğe ilişkin öncelikler söz konusudur. 17 Ağustos 1999 depreminden bu yana aralıksız devam eden bir şantiye vardır. Ancak söylem düzeyine geçmeden önce, ofislere alındığımız ilk ana dair bir saptamaya yer vermek gerekir. Surlar hakkındaki dosyaları veya bilgileri sorduğumuzda önce ufak bir karmaşa oldu. Bazı alt düzey yetkililer başka odalardaki dosyaları almaya gittiler ancak elleri boş döndüler, sonra gene çıktılar. Sonunda aramalar sonuç verdi: surun renovasyonundan sorumlu birim, 1991-1993 arasında yapılmış iki burç renovasyonu hakkındaki birkaç sayfalık küçük bir dosyadan başka bir evrak bulamadı. Görüştüğümüz kişiler de bundan daha fazlasını söylemedi. Gizli bilgi veya bilgi saklama çabasına benzemiyordu o anda karşılaştığımız durum, zira daha sonrasında, bütün İstanbul'un hava fotoğraflarını içeren, iç kullanıma ayrılmış, muazzam ve heyecan verici bir atlası edinmeye çalıştığımızda bununla karşılaştık. İki tavır arasındaki fark herhangi bir şüpheyi yer bırakmayacak denli açıktı.
- 19 Nasıl bir sonuca varmalı? Öncelikle, bu dosyadan sorumlu olan farklı birimler arasında herhangi bir eşgüdüm bulunmuyor, hatta birbirlerinden haberleri dahi yok. Kalabalık ve kaotik idarelere özgü bu özellik belki de Osmanlı yönetiminden devralınmıştır, ancak surlarla ilgili meselede bir başka sorun daha buna eklenir: renovasyon, orta vadeli projeler, genel nazım planına uygunluk açılarından surlara ilişkin kapsayıcı bir plan bulunmamaktadır. Hiçbir plan. Bu nedenle de belirsizlik hüküm sürer ve bu da birtakım doğaçlamalara zemin hazırlar. Karar alma ağı yüksek makamlarda kaybolur gider. Aslında kendi kendine ortaya çıkmış ve işlemeye başlamış bir sistem mevcuttur:

belediyeyle bir şekilde bağlantısı bulunan bir şirket, depremde etkilenmiş kısımlarda çalışmayı yürütür (ve belediye ödemeyi kestiğinde bırakır).

- 20 Bu nedenle de surlar hakkında toplayabildiğimiz söylemler ya kısadır ya da mevcut değildir. En kötü durumda, pek çok diğerleri gibi yalnızca turistik bir suttur burası da. En iyi durumda ise, Yedikule ve Mevlânakapı'daki bostancıları kovmak için “temizlik” operasyonları yapılacağı söylenir. Ne tarih veya korumaya dair, ne kültürel mirasa dair, ne hâlihazırda orada yaşayan insanlara dair (yeşil alanları geri kazanmak için bostanların yok edilmesi projesi dışında), ne de araç veya yaya dolaşımlarına dair bir söz edilir (bu söylem yokluğunu, neredeyse hepsi mimar olan ve surlar hakkında yalnızca mimari bir söylem geliştiren kültürel miras “uzmanları”nın ender söylemleriyle karşılaştırmak mümkündür. Medyada surlar ele alındığında, neredeyse yalnızca buranın köhneliğinden söz edilir.)
- 21 Oldukça bayağı bir mizansen doğrusu. Yine de, her yıl bütün bunlarla çelişen bir olay gerçekleşir. Her sene 29 Mayıs tarihinde, “İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed tarafından kurtuluşu (ya da fethi)” kutlanır (bu olay Avrupa’da “Konstantinopolis’in fethi” olarak adlandırılmaktadır). O gün, uzun bir kuşatmanın ardından, Bizanslıların bir hatasından faydalanan elli yeniçeri surlardan içeri girmiş ve bir burca kendi bayraklarını asmıştı. Bu hareket orduyu galeyana getirmiş ve Türkler şehre girmişlerdi. Her yıl 29 Mayıs’ta, surların üstünde bu olay törenle canlandırılır. Tarihsel gerçeklik kaygısı taşımaksızın bir kapı seçilir ve gün boyu söylevler, çocuk geçitleri, tarihsel canlandırma ve askeri geçitler birbirini izler. Bu, İstanbulluların kolektif imgeleminde sur hayatının en önemli anıdır. Surlar Türk ve Osmanlı bayraklarıyla donatılır; televizyon oradadır, sayıları katılımcılarla figüranlar kadar kalabalık halk da toplanır. Yollar kapatılır, çevreyolu polis ve askerlerle dolup taşar. 29 Mayıs 2001’deki tören esnasında karşılaştığımız kişiler savaş duygusuyla galeyana gelmiş haldeydi; siyasi iktidar da kolaylıkla bu duyguyla oynuyor, hele de bu iktidarın bazı hizipleri. Bu savaş atmosferinin yarattığı gerilim bizi de içine aldı. Bundan başka, Edirnekapi ile Topkapı’da, bu fetih gününü ve Fatih Sultan Mehmed’in şehre girişini yad eden, iki metreye bir metre boyutlarında dev birer mermer plaka bulunur.
- 22 Surların sınır olarak mizansenini yalnızca şehrin fethi bağlamındadır. Surların bazı kısımlarının renovasyonu gerçekten de yapıldı, ama bunun çeşitli sebepleri vardır: öncelikle UNESCO tarafından şehrin miras olarak sınıflandırılmasıyla ilgili zorunluluklar, ardından 1990’lardaki turizm dayatmaları, son olarak da güvenlik nedenleri. Fethin kutsallaştırılmış anına odaklanılmakla beraber, yapının fiziki bütünlüğüne ya da tarihsel derinliğine yönelik hiçbir sembolik yatırım görülmemektedir. Miraslaştırma süreci de böylelikle tamamlanmamış, eksik kalmış görünüyor. Ana aktör konumundaki İBB bu süreci tamamlamak için gereken maddi ve manevi tüm kaynaklara sahip olmasına rağmen yaklaşımını değiştirmeye niyetli görünmüyor. Bu süreç üzerinde etkili olabilecek olanlar ne birtakım etnik azınlıklar, ne de kültürlü turistlerdir (turistik gezi rotalarında surlar hemen hemen hiç yer almaz), uluslararası kuruluşların ya da muhtemel Avrupalı finansörlerin de etkili olacağını söylemek zordur.
- 23 Peki ama sadece fethi odaklanmanın nedeni nedir? Bu noktada yerel ile küreseli bağlamamız ve bir yandan İstanbul’un çok katmanlı tarihine dair hafızanın işleyişini, diğer yandan da Türk kimliği sorunsalının bazı boyutlarını ele almamız gerekiyor.

Bastırılmış olanın idare edilmesi

- 24 Fethe odaklanma savaşkanlık bağlamında gerçekleşir, fakat daha da önemlisi dışlayıcılığıdır. Tarihi olguların bolluğu içindeki yegâne referanstır ve tekel konumundaki varlığı şüphe uyandırır. Bir başka deyişle, eğer yalnızca fetih gösteriliyorsa, gerisi saklanmak isteniyordur; bilinçli veya bilinçdışı olarak. Burada, M. Halbwachs'ın kullandığı anlamda gerçek bir hafıza çalışması devreye girer.⁴ Renovasyon uygulamaları kadar fethin anımsatılması da hafızanın kolektif çerçevesini ve burada işlemekte olan toplumsal projeyi dışa vurur. İlk sultanlar, seleflerinin izleri sorunuyla karşı karşıya kalmışlardı. Bu meselenin çözümünde çeşitli tutumlar alınmıştır, fakat her durumda, Osmanlı kimliğini ve çok sayıda kültürün iz bıraktığı bir toprak üzerinde mekâna vurulan damgayı empoze etmek gerekmiştir. Dolaysız selefin Bizans İmparatorluğu, yani fethindeki düşman taraf ve onca bina ile simgenin mimarı olması işleri daha da zorlaştırmıştır. Bu kimlik sorunu bugünün Türkiye'sinde de karşımıza çıkar. 1923'te Cumhuriyet'in gelişi ülkenin yüzünü Batı'ya çevirmişse de bugün Türkler karmaşık ve çelişkili kimlik unsurları arasında parçalanmış haldedir. "Siyasi topluluk oluşturma"ya ilişkin pek çok model arasında dalgalanma ve bir kimliği net bir şekilde beyan etmenin zorlukları gerilimlere neden olmuş, bu da kolektif imgelemde kuvvetli bir milliyetçilik duygusuna yol açmıştır; adeta dış dünya karşısındaki -ve geçmiş karşısındaki- kararsızlıklara güven telkin edici bir yanıt gibi... (daha eski olma meselesi takıntı halini almıştır).
- 25 Bir toprağa "diğerlerinden sonra" (bu noktada daha eski olma meselesi takıntı halini alır) ve kimlik yoksunlukları ile gelindiğinde, grubun simgelerini aşırı derecede vurgulamak gerekir. Bu yüzden sultanlar kiliselerden daha yüksek camiler yaptırmış, Bizans binalarını dönüştürmüş veya yıkmış ve tabii ki kendi binalarını inşa etmişlerdir. Bunlar nihayetinde oldukça evrensel fiillerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu fetih esnasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olmadığı bir güce sahipti, gerilimlerin doğası da oldukça farklıydı. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin tarihini yazacak değiliz. Sadece, geçmiş bugün sorun yaratmaktadır, zira bir yandan özellikle Batılılaşmış seçkinlerle Anadolu köylülerin bir arada yaşadığı şehirlerde kimlik bunalımı kendini fazlasıyla hissettirmektedir, diğer yandan da, onca tarih ve hafıza çalışmasına rağmen, Türk-olmayan geçmişin pek çok unsuru halen görünür haldedir ve bu bir sorun olarak algılanmaktadır.
- 26 Bu kalıntılar kimlik arayışının susturmak istediği "bastırılmışlıklar"dır. 1970'lere kadar, restorasyonlar nerdeyse yalnızca Osmanlı yerleşimlerinde yapılıyordu. O dönemde yetkililer, Bizans yerleşimleri veya daha genel olarak "Osmanlı olmayan" yerleşimler hakkında "bizi ilgilendirmez, bizim kültürümüze ait değil" şeklinde açıklamalar yapmaktaydı. Kitlese turizmin başlaması ve çok daha küçük ölçüde de olsa birtakım akademisyen seçkinlerin faaliyetleri bazı şeyleri değiştirdi. Ancak bu renovasyonlar bir şekilde "İstanbul'un saygın tarihi"ne dair resmi mizansenin alanı dışında kalmaktaydı. 1994'te İslamcı bir belediyenin seçilmesi ve aşırı sağ milliyetçi partinin güç kazanması bu olguyu pekiştirdi (İslam ile ilgili olarak D. Sibony'nin⁵ İslamın iddiası hakkındaki analizini dile getirebiliriz; buna göre İslam tektanrılı dinler soyağacında üçüncü sırada gelir ve daha önceki iki dine karşı referans-karşıtlık içinde kendini ifade eder). Türk/Bizanslı karşıtlığına Müslüman/Hristiyan karşıtlığı eklenir (Ayasofya'nın cami yapılması amacıyla daha önce başlatılan ancak neticede terk edilen

yakın tarihli projeyi de analiz). Bizanslı-Hristiyan olan bastırılmış olandır, turistik mizansenler haricinde gömülü kalmalı ya da en azından fazla göze sokulmamalıdır.

- 27 Belleksiz bir toplumun hafıza çalışmasının bu projede işler halde olduğu söylenebilir. Bu durumda surların tek rolü, şehrin fethedilmesini, Türk milletinin ve İslamın zaferini, Türk kimliğinin bir mekân aracılığıyla maddi ve manevi hakimiyetini olumlamasını hatırlatmak, kutlamak ve sahneye koymaktır. Ancak bu proje çeşitli zorluklarla karşılaşır. Gerçekten de, Türk-olmayan geçmişin izleri her yerden fışkırır, hatta kimi zaman ikircikli nesnelerden (Türk olan ve olmayan). Surlar, kiliseler, sütunlar, yazıtlar, binalar çok sayıdadır ve turistlerle arkeologların varlığı da bunları sürekli olarak anımsatır. Burada mekânın maddeselliğinin ağırlığıyla, mekân/toplum diyalektiğinde mekân ekseninin rolüyle karşılaşırız. Simgesel mücadele bastırılanın gerçek anlamda idare edilmesi meselesini ortaya çıkarır, kimlik arayışı ile bastırılanı sürekli hatırlatan bir mekân arasındaki gerilimi ifade eder.
- 28 Bize öyle geliyor ki, siyasi iktidarın surları kısmi ve son derece seçici şekilde sahneye koyuşunu bu şekilde yorumlamak yerinde olur; bu yapıyla ilişkili resmi söylem ve pratikleri de aynı şekilde. Burada mekân sembolik bir kaynağa, hafızayı inşa etmek için kullanılan bir kaynağa dönüşür.

NOTES

4. *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel, 1994.

5. *Les trois monothéismes. Juifs, Chrétiens, Musulmans, entre leurs sources et leurs destins*, Paris, Points Seuil, 1997.

Amacından saptırılan sınır olarak surlar

- 1 şimdi en somut haliyle “yerel” olana geliyoruz. Aynı zamanda da yayaların dünyasına girmiş oluyoruz; bu kısmı bu görüş açısından kaleme alacağız.
- 2 Surların çokbiçimli bir insan kullanımına sahne olduğunu daha önce söylemiştik. A. Bourdin’e göre⁶ mekânın işgal şekli üç boyutla tanımlanır. Birincisi kullanımdır, üçe ayrılır: kullanım (mekâna bağlı pratiklerin yerleşmesi, çalışma ve tüketim yerleri, güzergâhlar), kolonileşme (yerleşme ve birlikte yaşam toplumsal grupların normlarına göre belirlenir), sahiplenme (bir birey veya bir grubun belli bir mekânı ele geçirme tarzı: ticari, kültürel pratikler, mesken satın alma...) İkinci boyut işgalin bütünlük derecesi ve nasıl yerleştiğidir (bir mekânda herhangi bir işgal biçimi ağırlıklı olabilir ama nadiren mekânın tamamını ele geçirir). Üçüncü ve son boyut, bir yandan mekânsal durumları yorumlamakta kullanılan eksenler, diğer yandan da bunlara bir anlam vermek için öncelikli değerler çerçevesinde bir mantık oluşturulmasını kapsar. Bunun için yerleşik birey veya grupların analizi (hangi yerleşme özellikleri?), yerleşik oldukları mekânların niteliklerinin analizi, son olarak da grupların bu mekânlara verdiği anlam, temsil ve imgelerin altındaki değer ve normların analizi arasında çaprazlama çalışma yapılmalıdır.

Kim ne yapıyor?

- 3 Mekânı kullanım biçimlerine göre dört farklı grup tanımlamak mümkündür. Bu kategorilerin analiz amacımıza uygun olarak belirlendiğini ve aynı bireyin birkaç kategoride yer alabileceğini hatırlatalım.
- 4 Birinci grup, surlara bitişik mahallelerin sakinleridir. Dış taraftaki meskenlerin uzaklığı (en az 500 metre) göz önüne alındığında, burada daha ziyade iç tarafın sakinlerinden ve dıştaki bazı çalışanlardan (özellikle mezarlık işçileri) bahsetmekteyiz. Çok çeşitli ikamet tipleri ve çok sayıda farklı gruplar bulunmaktadır. Çoğunluk (surun kenarındaki devasa Müslüman ve Hristiyan mezarlıklardaki sessiz çoğunluk hariç), üç ya da dört katlı küçük binalarda oturan ücretliler veya kayıtdışı esnaflardan (yaşamak için genellikle iki faaliyet yürütmek gerekir) oluşur. Tabir caizse, İstanbul nüfusunun

çoğunluğunu oluşturan bir tür orta-alt sınıfın parçasıdır bu gruplar. Anadolu göçmenleri (gelmeden önce hemen hepsi köylüdür) veya o göçmenlerin çocuklarıdır bunlar. Birkaç küçük zanaat veya tamirat atölyesi de bulmak mümkündür. Ulubatlı ile Edirnekapi arasındaki bir bölge tamamen yerleşik Çıganların mesken alanıdır ve burada bir tür ailesel fuhuş yapılır. Son olarak, surların kenarındaki küçük Ortodoks ve Gregoryen kiliseleri etrafında Rum ve Ermeni azınlıklar da mevcuttur (Belgradkapı Rum Ortodoks Kilisesi'nin 50 kişilik cemaati her pazar oraya gelir).

- 5 İkinci grup gelip geçenler, suru aşanlar, suru katedenler veya sur boyunca yürüyenlerdir; zaman zaman kısa ya da uzun süreyle burada dururlar. Tek tek insanlar veya 2 ilâ 10 kişiden oluşan gruplardır bunlar. Kökenlerine ve toplumsal konumlarına dair anketimiz büyük bir farklılaşma ortaya koydu, tek eksik olan üst sınıflardı. Evi olan kişiler yakın mahallelerden geliyorlar. Bu insanların oraya gelme amaçları dinlenme, soyutlanma veya kendini bulma, tartışma, öğlen uykusu, yemek yeme ya da içki içme. Bağımlılık (alkol veya uyuşturucu), surlarda gizli ancak müsamahakâr bir yer bulur kendine, bilhassa akşamları veya geceleri, ama sadece o zamanlarda değil. Edirnekapi yakınlarında, yaşlı bir adamın, yerden bir buçuk metre yüksekteki bir oyukta rakı tezgâhı kurduğunu da gördük. Buraya saklanmaya gelen genç çiftler de vardır: buluşmalar, flörtler veya cinsel ilişkiler de, sürekli toplumsal kontrolün uzağında, hoşgörülü/müsamahakâr sakin bir mekân bulabilmektedir burada. İşi gücü olmayan çok sayıda “serseri”, bazen memlekete dönmekten önce şanslarını denemek üzere geldikleri İstanbul'da geçirdikleri süre içinde surlara takılırlar, burası onların sığınağı olur. Anemas Zindanları tarafında 10'lu yaşlarda bir grup “metazori rehber çocuk”⁷ da bulunur. Yemek için veya şifa amaçlı ot toplayan kadınlara rastlamak da olasıdır (bir yakınının kanserine çare olması için ısırganotu toplayan Serna ile karşılaşmamız en şaşırtıcıydı). Son olarak, at arabacıları atlarını yeşilliklere salarlar.
- 6 Surda çalıştığı halde orada ikamet etmeyen grup, ağırlıklı olarak Yedikule ve Mevlânakapı arasındaki bostanlarda çalışanların oluşturduğu gruptur. Çoğunlukla Kastamonu kökenlidirler ve genellikle Zeytinburnu'nda ikamet ederler. Zaman içinde, az miktarda araç kullanarak, surun iç kısmını ve duvarların ön tarafında –şimdi dolmuş olan– eski hendeğe kadar olan bölümü milimetrik ölçüde düzenli parsellere dönüştürmeyi başarmışlardır: geometrik kareler, mükemmel hizalanmış karıklar, titizlikle ayıklanan yabani otlar... Mütevazı imkânlarla bir sulama sistemi kurmuşlardır ve bu, bazen havuzcuklarla bazen de pompalarla çok da güzel işleyen bir sistemdir (suyun nereden temin edildiğini fazla açıklamak istemezler). Parsellerde az alet çok emek kullanılır. Mert'in⁸ kırık bir tabakla suyu arka doğru yönlendirerek parselini suladığına tanık olduk örneğin. Bu arada, “surların çöpleriyle dolu” toprağın kalitesinden çok şikayetçidirler. Parsel başına kente yıllık 1200 avroya tekabül eden bir kira bedeli ödemektedirler (bu miktarı teyit etmek gerekir); parselleri aileler arasında bölüştürme işini bostancılar kendileri yaparlar. Bu sistemin resmi olup olmadığını bilmek imkânsızdır: bazılarına göre, bu bir rüşvet sistemidir (rüşvetin nerdeyse resmi bir statüye sahip olduğu unutulmamalıdır), bazı belediye yetkililerine göre ise bu, kanundışı ve beleş bir işgalden başka bir şey değildir. Bu gruba, Kurban Bayramı öncesinde üç veya dört kapının yakınında, diğer zamanlardaysa yalnızca Mevlânakapı yakınlarında koyun yetiştiren veya otlatanları dahil edebiliriz.

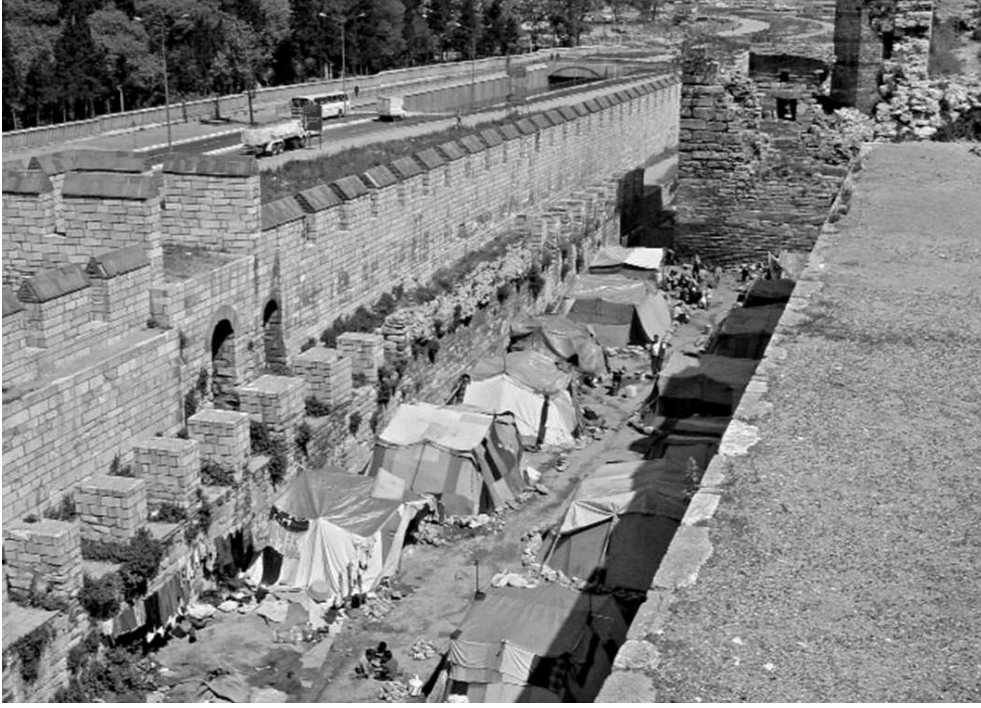
Sekil 4

Surların kalınlığındaki bostanlar

- 7 Dördüncü ve son grup, surlarda ikamet eden ve bazen de orada çalışan insanları kapsar. İlk olarak orada sabit yerleşim (yapı parçaları, düzenlenmiş veya kazılmış oyuklar) halinde bulunan hurdacıları sayabiliriz; koca çuvalları geçirdikleri çekçekleriyle civar semtlerde dolaşırlar. Konaklama yerleri karman çorman ve pis bir şantiye gibidir ve genelde köpekler tarafından korunur. Buna, yine yapılmış mekânlarda yaşayan ve geçici olarak orada bulunan çok yoksul durumdaki yeni göçmenler eklenir. Ayrıca yakın tarihte, yine geçici olarak oraya konmuş olanlar vardır: işlerini ve/veya evlerini kaybetmiş, kısa sürede “toparlamayı” uman kişilerdir bunlar. Gezici yerleşim halindeki Çıganlar muhtemelen hâlihazırdaki en kalabalık grubu oluşturur. Çadırlarını surların en gizli saklı yerlerine dikerler ve genelde çevreyolundan bakıldığında fark edilmezler. Her bir konaklama alanı on civarında çadırdan oluşur. Çoğunlukla Adanalı ve Hataylıdırlar. Bir kısmı, ramazan boyunca geleneksel olarak üstlendikleri davulculuk görevini yapmak için gelmiştir: küçük gruplar halinde, gece saat 3.30 sularında mahalle sakinlerini davulla ve manilerle uyandırmak için sokaklarda dolaşırlar. Sabah namazı ve güneşin doğuşu öncesindeki sahura kalkma saatidir bu; orucun başlangıcını işaret eder. Bazen ramazan sonrasında da İstanbul’da kalarak ufak tefek işler arar ya da dilencilik yaparlar. Çıganların genel göç hareketini izleyerek İstanbul’a gelişleri kalıcı hal almış gibidir. Böylece, daha öncesinde geçici olan sur kıyısındaki kamp alanları sürekli yerleşimler olma yolundadır. Aynı şekilde, faaliyet alanları da daha kalıcı olmaya başlamıştır. Mesela Mevlânakapı’daki bir kamp alanında yaşayanların hurdacılık yaptığını gördük. Kültürel olarak kadınlar da erkekler gibi el arabalarını çekerler. Son olarak iki özel durumdan bahsedelim: surlara yerleşmiş son zanaatkâr olan Faruk ve Tekfur Sarayı’nın burçlarından birinin girişine kurduğu marangozhanesi; Eğrikapı yakınında, surların dışındaki son gecekonduya yerleşmiş olan Umut.

Sekil 5

2001'de surların içindeki Çingene kampı

- 8 Bitirmeden önce, kent ortasında köylü yaşam biçiminin sürmesini (ki bu kesinlikle surların tekelinde değildir) sağlayan, surlarda barınan çok sayıda hayvanı da anmak gerek. Atlar, eşekler, koyunlar (on yıl önceki belediye müdahalelerinden sonra biraz azalmış olsa da) ve köpekler manzaranın parçasıdır (at arabası halen İstanbul'da yaygın bir ulaşım aracıdır, üstelik sadece sokaklarda değil: İstanbul'u Ankara'ya bağlayan otoyolda, saatte 100 km hızla giden ağır vasıtaların istifini bozmayan at arabalarını solladığına rastlanır).
- 9 Dolayısıyla sur, fazlasıyla kullanılmaktadır, hem de çok çeşitli biçimlerde. İlk işlevinden kopuşu, yani askeri rolünün terki XIX. yüzyıla dayanır. 1990'lardaki renovasyon ve çevre temizleme çalışmaları alanı işgal etmiş olan gecekondu ve atölyelerin büyük bir kısmını ortadan kaldırmıştı, ancak işgaller hemen yeniden başladı veya biraz değişiklikle devam etti. Renovasyon sonrasında kamu yetkililerince kendi haline bırakılan bu mekân, yeni ve daha "vahşi" işgal biçimlerinin ortaya çıkışına tanıklık etti.

Karşılaşmalar

- 10 Pratiklerin analizi surlara dair temsil ve imgelerin analizinden ayrıştırılamaz; ancak mekân kullanıcılarından bunlara dair bilgi almak biraz daha zor olmuştur. Gruplar arasında yalnızca bostancıların söylemi dolaysız ve son derece açıktır: surlar temizdir, bu bizim eserimizdir, onu biz temizliyoruz, üstüne üstlük bir de kira ödemek zorunda kalıyoruz! Buna karşılık, Çiganlar, surlara dair hiç bir söylem üretmezler; burası da pek çok başka yer gibi istila edilebilecek herhangi bir boş yerdir. İlk olarak surların nasıl isimlendirildiğini araştırdık. Tek bir kelime hakimdi: "sur". Sahada kulağa çalınan tek kelime budur. Mimarlar kaledışı (*extra-muros*) ve kaleiçi (*intra-muros*) gibi daha incelikli

nitelemeler kullanırlar, ancak bu dilin surların aktörlerine çok da sirayet ettiği söylenemez.

- 11 Daha da ileriye gitmek istedik ve bunun için bir fotoğraf anketi gerçekleştirdik. Bu yöntem sura dair kolektif imge ve temsillere yönelik araştırmamızı derinleştirmeye olanak sağlayacağı düşüncesiyle tercih edildi. Surun farklı özelliklerini yansıtacak şekilde altı fotoğraf seçildi: Silivrikapı ile Belgradkapı arasında yer alan dış bostanlar; Ulubatlı gediği; Edirnekapı, fetih kapısı; Ayvansaray ve halen kullanılan bir mezarlık, kavşaktan görünüm; surda bir oyuğa yapılmış barınak; son olarak da surların içinde bir Çingene yerleşimi. Bu resimlerin mekânlarla eşleştirilmesi örnekleme de yer alan farklı kategorilere (kullanıcı ve çevre sakinlerinden oluşan dört kategori) mensup aktörlerin surlara dair temsillerini öğrenmeye ve analiz etmeye yardımcı olacaktı.
- 12 Yanıtların analizi aşağıdaki sonuçları verdi:
Örneklem büyüklüğü: 23 kişiyle görüşüldü.

Yanıtlar:

- 13 **Resim 1: Silivrikapı ile Belgradkapı arasında yer alan dış bostanlar**

Yedikule	5
Yedikule Bostanları	2
Silivrikapı	3
Mevlânakapı	2
Silivrikapı ile Topkapı arası	2
Zeytinburnu Yedikule	1
Ulubatlı önü	1
Sulukule	1
Kozlu mezarlığı	1
Silivrikapı ile Mevlânakapı arası	1
Orada, yukarıda	1
Temizlenmesi gereken çok güzel bir yer	1
Bilmiyor	2

- 14 **Resim 2: Ulubatlı gediği**

Ulubatlı	8
Vatan Caddesi	4

Topkapı	3
Edirnekapı	2
Kaleiçi, intra-muros	1
Yedikule	1
Edirnekapı ile Topkapı arası	1
Aşağıda	1
Bilmiyor	2

15 **Resim 3: Edirnekapı, Fetih kapısı**

Edirnekapı	8
İstanbul'un girişi, Topkapı'da	3
Topkapı	2
Belgradkapı	1
Silivrikapı	1
Bir giriş kapısı	1
Üç yer arasında kararsız: Silivrikapı, Topkapı veya Edirnekapı	1
Bilmiyor	6

16 **Resim 4: Ayvansaray ve kalıntı halinde bir mezarlık, kavşaktan görünüm**

Haliç	4
Ayvansaray	3
Eyüpsultan mezarlığı, Eyüp mezarlığı	2
Topkapı mezarlıkları	2
Edirnekapı-Eyüp yolu	1
Eyüp-Balat arası	1
Merkezefendi mezarlığı	1
Haliç Ekmek Fabrikası mezarlığı	1

Mevlânakapı mezarlıkları	1
Aşağıda düz gidince	1
Anemas	1
Samatya	1
Edirnekapı	1
Bilmiyor	3

17 **Resim 5: Surda bir oyuğa yapılmış barınak**

Evsizler	2
Silivrikapı	2
Mevlânakapı	2
Sulukulekapı	2
Haliç	2
İşsizler ve evsizler	1
Ahır	1
Bostancıların evi	1
Surların içinde	1
Ayvansaray	1
Tehlikeli bir yer	1
Bilmiyor	7

18 **Resim 6: Surların içinde bir Çingene yerleşimi**

Çingene	2
Evsizler	2
Anadolu'dan göçenler, parasızlar	1
Deprem sonrası kamplar	1
Bostancıların evleri	1

Mevlânakapı	1
Silivrikapı, surun içi	1
Ulubatlı	1
Sultan mahallesi, Edirnekapı'ya doğru	1
Sulukule	1
Mevlânakapı	1
Çok pis bir yer	1
Surların içinde	1
Bilmiyor	8

- 19 Yanıtlar arasındaki bu muazzam farklılık, surlarda ampirik olarak gerçekleştirdiğimiz yoklamalarda da çıktı. Bu sonuçlar öncelikle yanıtlarda büyük bir belirsizliğe işaret eder. Bu, bazen görüştüğümüz kişilerin görme kapasitelerinde bir zayıflığa bağlı idi, ama bu kişilerin sayısı oldukça az olduğu gibi, böyle bir durumda fotoğraflar uzun ve detaylı bir biçimde, hatta bazen grup halinde incelenerek görüş sıkıntısı telafi edildi. Esasen belirsizliği surların tamamına dair bilgi eksikliği olarak yorumlamak daha yerinde olacaktır. Görüşülen kişiler çoğunlukla, bulundukları veya sıklıkla gittikleri bir yere aitse fotoğrafı tanıyabildiler. Surların bütününden ziyade, belli “nokta”ların, sınırlı ve tanımlı bölgelerin tanındığını gözlemledik. Mikro-hareketliliklerin analizi de bunu doğrular: gelip geçenlerin çoğu yalnızca küçük bir bölgede takılır. Surlar sık sık tekinsiz bir yer olarak nitelendirildiği için ehlileştirilmiş yerlere gidilir. Serseriler bile surların yedi kilometrelik uzunluğu boyunca yürümezler; girerler, dolanırlar, sonra da en fazla bir ya da iki kilometrelik bir mesafeden geri çıkarlar. Surlarda çalışan ve/veya yaşayanlara gelince, onlar da surun belli bir kısmını işgal ederler ve buradan ya çalışmak için (iç taraftaki sokaklarda gezinen hurdacılar) ya da evlerine gitmek için (Zeytinburnu’nda oturan bostancılar) çıkarlar.
- 20 Daha da ileri gidip onlara, kendi alanlarının sınırlarını ve oradan daha ileride (kuzeyde, güneyde, doğuda, batıda) hangi alanların yer aldığını da sorduk. Sorularımızı yöneltebilmek için *a priori* oluşmuş bir alan mefhumuna dayanmaya mecburduk. Bunun için, mahalle kavramından yararlandık: bu kavram hem idari anlamda mahalleyi (ilçenin muhtar tarafından yönetilen alt birimi), hem de yaşanan mahalleyi betimler; bu ikisinin her durumda aynı somut mekânı imlediği söylenemez. Burada da, soru sorulanlar arasındaki ufak bir grubu dışarıda bırakırsak (polisler, zanaatkârlar, muhtar) son derece şaşırtıcı yanıtlarla karşılaştık. Civar bölgeleri ifade edecek alan sınırları tanımlı, hemen her zaman ilçeleri anarak (Fatih, Zeytinburnu, Eyüp), büyük birimlere referansla yapıldı. Yaşanan mekân (küçük çevre) ile onun kentin bütünü içindeki temsili arasında da bir uyumsuzluk bulunuyordu. Alanın şu ile şu kapılar arasında uzandığını, bir tarafta mezarlıkta diğer tarafta ise iç duvarı yalayan sokakta son bulduğunu ifade eden, bir diğer deyişle gözlemlenen hareketliliklerle örtüşen bir ara kademenin eksikliğini fark ettik.

- 21 Surlara dair imgenin çizgisel bir algı olacağını düşünüyorduk; oysa karşımıza çıkan kısmi, noktasal, dairesel bir algı oldu. Araştırmacının önceden kavramsallaştırdığı bu çizgisel vizyon makro düzeyde yer alır; fakat mikro düzeyde surların bütünü tanımadaki eksiklik, hem pratikler hem de temsillerde “noktalar”ın öne geçmesine neden olur.
- 22 Burada analizi, surların “dışarıdan” temsilleriyle karşılaştırmaya açmak yerinde olur yani maddi anlamda surlara gitmeyen birey ve grupların algısına. Daha baştan varsayımımızı bir oranda çürütebiliriz: surun işgal biçimleri ile resmi söylem arasındaki farkı ölçmek zordur, zira bir önceki bölümde de gördüğümüz gibi, resmi bir söylem nerdeyse hiç yoktur.

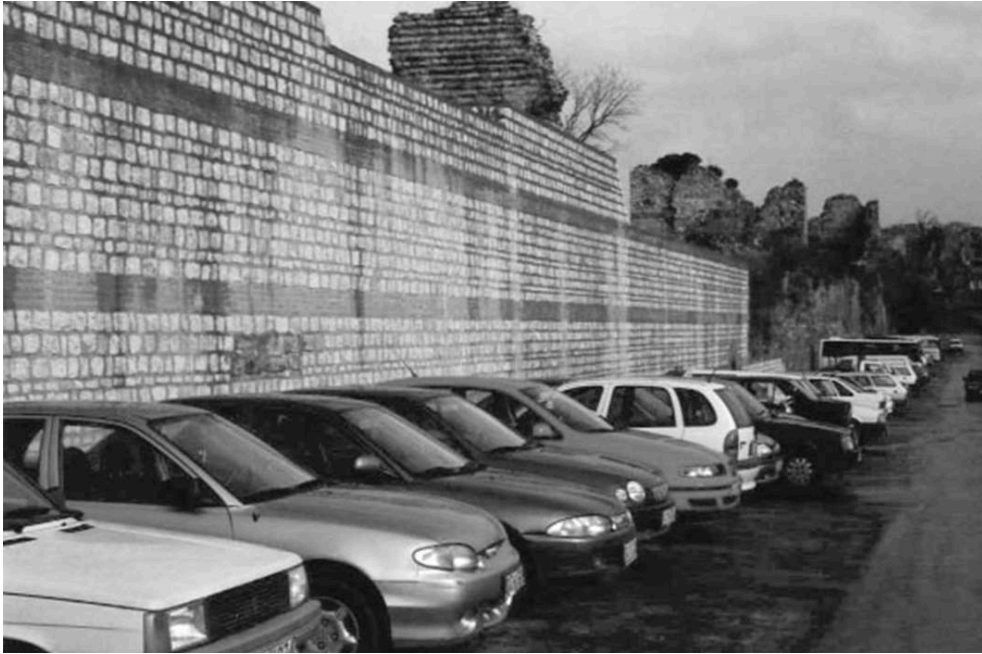
Bu konuda bir anekdot aktaralım. 29 Mayıs Fetih kutlamaları günü, sur sakinlerinin ulusal düzeyde veya belediye düzeyinde siyasi iktidarlara kamusal anlamda karşı karşıya geldikleri tek gündür. Bu karşılaşma devekuşu siyasetinin mükemmel bir örneğidir: uzun saatler boyunca, birbirlerinden birkaç metre mesafeyle yetkililer, figüranlar ve halk törene iştirak ederken bostancılar hiçbir şey yokmuşçasına çapa yapmaya ve ot yolmaya devam ederler. Aralarında hiçbir bakışma olmaz, her bir dünya diğeri yokmuş gibi davranır; ancak bostancıların bu tavrının arkasında bir tür direniş veya kıskırtma yattığı tahmin edilebilir.

- 23 Buna karşılık, turistik imge ile (rehberlerde veya turlarda bahsi geçen ancak asla yerinde ziyaret edilmeyen tarihi sit alanı) yerel pratik arasında çok açık bir fark bulunur. Ancak bu fark da giderek azalmaktadır. Rehber kitapların yazarlarının veya editörlerinin bu mekânda birtakım zorluklarla karşılaştıklarını düşünebiliriz, zira “Theodosius Surları”na hasredilmiş bölümlerde kimi uyarılara yer verilmiştir. Bunun haricinde, dediğimiz gibi, organize turlar hemen hiçbir zaman surlara uğramaz; Kennedy Caddesi’nden otobüsle geçerken bir göz atmakla yetinirler.
- 24 Akademisyenlerin söylemleri çoğunlukla oryantalist temaşa üzerinde dururken, medyanın söylemi tarihsellikle mimari arasında belirsizce salınır ve çöküş teması etrafında yoğunlaşır. Nitekim, eğer gazeteleri okuduktan sonra surların genel bir keşfine çıkılırsa surlar hakkında oluşacak izlenim oldukça muğlak olabilir. Surların görsel durumunu tasvir için bizim ilk aklımıza gelense çürümüş dış metaforu olmuştu. Ne var ki bu temsiller son derece kısmidir, zira surların etrafındaki ve içindeki insan varlığını hesaba katmazlar.
- 25 Surların kullanıcılarının kafasındaki yerel temsillerle çevre sakinlerininkini karşılaştırmak daha ilginç olabilir. Kullanıcıların (gelip geçenler, çalışanlar, ikamet edenler) çoğu için burası ya sakin bir yer ya da yalnızca işlevsel bir çalışma yeridir. Bu temsilde tarihi veya mimari bir farkındalık ya hiç bulunmaz ya da çok azdır. İyi giyimli ve ihtiyaç içinde gibi görünmeyen üç adamı anmak yeterlidir; bu kişiler ana duvarın renove edilmiş kemerli nişlerinden birinin içine sakin bir biçimde bir ahır inşa etmekteydiler. Surlara gitmeyen, sadece bazen ana kapılardan girip çıkan çevre sakinlerinin imge ve temsilleri ise oldukça farklıdır. Bazen tarihi bir yapı olduğundan bahsedilir, fakat her şeyden önce son derece tehlikeli bir yerdir burası. Aynı zamanda pis de bir yerdir; gerçekten de surların içine bol miktarda kaçak çöp boşaltılır. Mevlânakapı yakınlarında ev tekstili ticareti yapan Ozan’a göre,

“surlarda fazla dolanmamak gerekir, tinerciler var, bıçak çekebilirler”.

- 26 Bu bölgede bir Çıgan kamp alanının kurulması da gerginliğe sebep oldu. Örneğin Veledi Karabaş Mahallesi muhtarı Nedim, orada geçen çocukluğunu ve surlarda oynayıp piknik yaptıkları günleri anlattıktan sonra, bugün bunun mümkün olmadığını söyleyerek, “artık oraya asla gitmiyorum” diyor. Edirnekapı’nın dibindeki Fatih Mihrimah Sultan Camii’nin bahçesinde bulunan iki dindar Müslüman, Bahar ve Can, etrafındaki yapılar temizlenmeden önce surları çevreleyen 150 metre kalınlığındaki gecekondü dokusundan bahsediyorlar.
- “şimdi hepsini kazıdılar, her şey yasaklandı, ama insanlar hâlâ orada yaşamaya devam ediyorlar, kimsenin umurunda değil”.
- 27 Seslerindeki hoşnutsuzluk gayet net:
- “akşamları tehlikelidir, tam burada, hemen arkada, alkol, rakı, şarap, şıngıllar... hepsi var!”
- 28 Bir başka gün, oradan uzak olmayan bir noktada, otobüs şoförü Savaş içini dökercesine son noktayı koyuyor:
- “duvarı tamamen temizlemek lazım. Kendisi güzel ama etrafı iyi değil. İnsanlar buraya geliyor, tam camiinin karşısına, biliyorsunuz burası da kilise gibi bir ibadet yeri; gelip içki içiyorlar, şişelerini bırakıyorlar.”
- 29 Savaş katı bir İslamcı. Ermeni meselesi hakkındaki Türk-Fransız ihtilafına dair sert sözler sarf ettikten sonra surlardaki bu bütün çürümeyi “temizleme” gereğine bir kez daha değiniyor.

Sekil 6

Sur ve otopark işleviyle kullanımı

- 30 İmgelerle temsillerin bu şekilde karşı karşıya gelmesi belli bir ayrıma işaret eder. Bu da kullanıcılarla çevre sakinleri arasındaki bir gerilim olarak tezahür eder. Hâlihazırdaki kullanıcılar surları ele geçirmiş ve sahiplenmiştir, çevre sakinleri de artık oraya gitmemektedir. İki grubun birlikte yaşaması, yer yer çatışmaya varacak derecede

zorludur, özellikle de kaçak kullanımların arttığı son on yıldır. En sert eleştiriler, yerleşik esnaf ve İslamcılar tarafından yapılmaktadır.

- 31 İlk bölümde sur-sınır özdeşliğinin kısmen bulanıklaştığını görmüştük; buradaki “gelip geçenler” kategorisinin mikro-hareketliliklerine dair analiz bunu doğrulamaktadır. Sınırın araba vasıtasıyla geçilmesi inkâr edilemez bir olgudur. Peki yayaların dünyasında neler oluyor? Sabit ve gezgin haldeki gözlemlerimiz yanıtı dair birtakım ipuçları sunmuştur. Surun yayalar tarafından geçildiği de elbette olur, ancak bunlar yapılan mikro-hareketlilik gözlemlerinin çok küçük bir kısmını oluşturur. Bu geçişlerin büyük çoğunluğunu, surların iç tarafındaki ufak sokaklarda oturanlar, çevreyolundan otobüse binmek amacıyla gerçekleştirirler. Pek çok durumda, yer değişiklikleri surda sonlanır ve onun ötesine geçmez. Birey veya gruplar eski kentten gelirler ve surda dururlar yahut Zeytinburnu ya da Eyüp’ten gelerek aynı şeyi yaparlar. Dolayısıyla, sur pek geçilmez daha ziyade orada durulur (pek çok farklı nedenle)!

Surların kalınlığı

- 32 Öyle görünüyor ki, surlar bir geçiş noktasından ziyade bir amaçtır. Aynı şekilde, çalışanlar için çalışmaya geldikleri yer, oturanlar için ise ikamet ettikleri yerdir. O halde surları, kalınlıkları ölçüsünde ele almak gerekir, zira olaylar bu kalınlık içerisinde cereyan etmektedir. Bu kalınlık, yerine bağlı olarak, asgari iki ana duvarla (doğu duvarı-iç kısım ve batı duvarı-dış kısım) ve azami doğu duvarı ve bostan ya da yeşil alan kuşağıyla (dış taraf) tarif edilebilir.
- 33 Surun işgal biçimlerine dair söylediklerimizin ardından, bir perspektif değişikliğine gideceğiz: artık bir sınır teşkil eden surlar değildir, sınırı surun duvarları oluşturur ve bu limitler dahilinde bir iç alan belirler. Surların içindeki bu alan, içeriye bakan tarafta doğu duvarıyla, dışarıya bakan tarafta ise batı duvarıyla, eski hendek duvarıyla veya kimi yeşil kuşaklarla etrafındaki alanlardan ayrılır.
- 34 Burası çevredeki alanlardan gerek maddi yapısı gerek kullanım tarzı ile ayrışır. Bu farklılaşmayla da özerkleşir. Şimdi onun niteliğini inceleyelim. Fakat önce, bir noktayı netleştirelim: sur alanının bu tanımı, yedi kilometrelik istihkâm boyunca aynı şekilde geçerli değildir. Kimi kısımlar, içinde oldukları durumdan ötürü, bu şekilde açıkça tanımlanmış bir alan oluşturmaz; örneğin Ulubatlı ile Edirnekapı arasındaki bazı kısımlar.
- 35 Bahsettiğimiz alan, öncelikle fiziksel boyutlarını gözler önüne serer: surun, kitleselliği içinde mekâna nakşolunmasına bir önceki bölümde değinmiştik. Burası aynı zamanda, dikkat çekecek ölçüde tekil bir adlandırmanın nesnesidir: “sur”. Ayrıca, ilk kısımda bahsettiğimiz gibi, R. Ledrut’nün⁹ tanımladığı şekliyle farklılaşmış bir alandır. Nüfus, pratikleri ve temsilleri çevre alanlardan çok farklılaşmış niteliktedir (alanın kendi içinde de atomize haldedir). Böylece Y. Grafmeyer’in ayrışmasını da buluruz.¹⁰ Burada gözlemlediğimiz ayrışmanın sebebi, kasıtlı bir siyasetten ziyade toplumsal farklılaşma ve ayrımcı bireysel tutumların yarattığı eşitsizlik gibi gözükmemektedir (örneğin, Çiganların görülmeden değilse de kovalanmadan şehrin ortasına kamplarını kurabilmeleri). Ayrıca şunu da görmüştük; çevre sakinleriyle surun kullanıcıları arasında, grupların referans değerleri açısından da farklılaşma bulunmaktadır. Böyleyken, eğer kullanıcıların bütününe nasıl birbirine benzemez olduklarını göz

önüne alırsak, bu filtre bulanıklaşır (zira değerlerin kendileri de benzemez haldedir). Son olarak, burada mitik değil, tam anlamıyla gerçek bir bölgeler kümesi karşısında bulunmaktayız.

Sınırdan çepere

- 36 Bu alanın maddi formu her şeyden önce görünmezliğe imkân tanır. Bu görünmezlik aşağıda değineceğimiz bir dizi pratiğe izin verir. Alanın imgesi (tehlikeli, kötü namı) görünmezliği arttırır, böylece mümkün olanların potansiyelini kuvvetlendirir. Öyle ki, normal şartlarda gizlenen belli pratikler, failleri için gerçek bir risk yaratmaksızın uzaktan görülebilecek şekilde yapılır (örneğin kolektif alkol tüketimi).
- 37 Bu alan hareketliliklere sahne olur: kullanıcıların pratiklerine bağlı mikro-hareketliliklerin yanı sıra meskene bağlı ve toplumsal hareketlilikler de vardır. Mimar Nur Akın bir mülakatta şunları ifade etmiştir:
- “belki de... yirmi yıldır veya daha uzun bir zamandır orada yaşayan, orada ölen insanlar vardır, ama ben oraya yerleşenlerin ... 5 yılda, diyelim ki 3-5 yıl içerisinde, şehre entegre olduklarına inanıyorum”.
- 38 Bu olguları sahada da tespit ettik: orada yaşayanların bir kısmı toplumsal ve konutsal geçiş sürecindedir, bir diğer kısmı orada kalır; bu da surların bir “mahalle” boyutu kazanmasına neden olur. Aslında surlara açıkça tanımlı bir alan niteliği veren de bu iki tip hareketliliğin kesişmesidir: bazıları için geçiş esnasında bir duraklama noktası, bazıları içinse sabit mahalle. Her ne olursa olsun, her grup için surlarda ikamet etmek, sisteme, normallığe geçici veya kalıcı bir süre için mesafeli durmak demektir.
- 39 Surlarda çok farklı türde pratikler sergilenir: başıboş gezme, uyuma, tecrit olma (dinlemek, düşünmek için). Aynı zamanda ve her şeyden önce, aykırı olarak nitelendirilen pratiklerin mekânıdır burası: alkol, uyuşturucu, seks, çeşitli alım-satımlar. Fakat aykırı dediğimizde kendimize şu soruyu sormamız gerekiyor; neye göre aykırı? Bu pratikler, İslamdan kaynağını alan hâkim ahlaki düzen ve daha düşük bir ölçüde de Batılılaşmış üst sınıfların taşıdığı yükselen ahlaki düzen tarafından kınanan davranışlar ortaya koymaktadır (bu şekilde ifade etmemizin sebebi kısa tutmaktır, aksi takdirde İstanbul ve Türkiye’de Batılılaşmış üst sınıfların ortaya çıkışı ve tanımına dair koca bir bölüm yazmak mümkündür).
- 40 Hâkim düzene sembolik olarak karşıt ve pratiğe yönelik bir yer olarak surlar, aynı zamanda bazen siyasi çatışmalara da sahne olmaktadır. Mart 2001’de her yıl olduğu gibi Kürt yeni yılı *newroz* vardı. Bir banliyö semtindeki bir salonda ayrıca bir kutlama yapılacaktı, halk şenliği için ise, belediye ve emniyete verilen tüm izin dilekçeleri reddedilmişti. Bu nedenle de şenlik Topkapı meydanına taşındı: dev ateşler, toplu yemekler, şarkı, türkü ve halaylar binlerce insanı bir araya getirmişti. Bekleneceği gibi emniyet güçleri de izinsiz gösteriyi dağıtmak amacıyla orada bulunuyordu. Çatışmalarda, göstericiler surlara saklanarak gecenin önemli bir kısmında polis güçlerine meydan okudular. Sembolik çatışma mekânı böylece somut çatışma mekânına dönüşmüş oluyordu. Polis ve ordu, daha önce de çeşitli nedenlerle buraya defalarca müdahale etmişti; özellikle 1997’de eski otogarın ve çevresindeki pazar yerlerinin yıkımı sırasındaki yoğun çatışmalarda.

- 41 Nihayet, burası bir sığınma mekânıdır. Yasal bir barınma sağlamak için mali anlamda çok güçsüz durumdaki gruplar için sığınma mekânı olduğu kadar, bütün bir yeraltı ekonomisi (ki bu Türkiye GSYH'sinin %40'ını oluşturur) için de öyledir. Yani ekonomik sistemin dışındakilere sığınak sağlar. Bostancılar, sokak satıcıları ve İstanbul'un gerçek temizlikçileri olan hurdacılar (doğrulanması gereken bir araştırmaya göre, hurdacılar evsel atıkların %60'ını geri dönüştürmektedir; ekolojik çabaların henüz emekleme çağında olduğu İstanbul için bu, Batı ülkelerinkine yakın, oldukça yüksek bir rakamdır...) buradadır. Bu hurdacılar istisnasız bütün semtleri dolaşırlar; ancak ne şehir sakinleri ne de yetkililer onları görmek ister, deyim yerindeyse şehir içinde “şeffaf”, “görünmez”dirler, tıpkı yaşam alanları gibi, özellikle de surdaki yaşam alanları.
- 42 Dolayısıyla surlar bir sığınma alanı sağlar, fakat organize bir sığınma alanıdır bu. A. Deboulet⁴¹ Kahire’de halk inisiyatifiyle yapılan konutların nasıl köken kentlerden ithal edilen kurallarla yönetildiğini ve tüm görünüşüne rağmen bu mekânların nasıl da düzenli olduğunu gösterir. Yedikule’deki “Fransız tipi”ni andıran sıra sıra ekinleri göz önünde bulundurduğumuzda bu analizin kısmen surlar için de geçerli olduğunu söylemek mümkün. Daha önce değindiğimiz aykırı pratikler için ise daha az geçerlidir bu, her ne kadar surların farklı kullanıcılarının birlikte yaşamasına dair kodlar mevcut olsa da (ki bunlar az ya da çok ihlal edilen kodlardır).
- 43 Kurallardan sapma, ekonominin dışında kalma, hâkim düzene muhalefet, sığınma; sonuçta bunlar, sur bölgesinin en derin özellikleridir. Sur böylece hem bir marj hem de supaba dönüşür; bir başka deyişle hem marj hem de supap işlevleri üstlenir. Bastırılmışlığın dışa vurulduğu geçici pratikler açısından supaptır, ki bunların arkasında toplumsal baskının ve ahlaki düzenin ağırlığı hissedilir (gerek İBB gerekse hemen tüm ilçe belediyelerinin yönetimine İslamcıların seçilmesi ve yeniden seçilmesi de bunu kuvvetlendirir/onaylar). Kalıcı pratikler açısından marjdır: surlarda olup biten her şey hakim üretim biçiminin çeperinde, R. Ledrut’nün ifadesiyle “meta çevrimi”nin⁴² dışında gerçekleşir. Mekânın metalaşması ve reklamların yayılması kentte muazzam bir hızla gelişmektedir. Nüfusun giderek büyüyen bir kesiminin çepere atılması süreci, bir yandan endemik bir ekonomik kriz ve başdöndürücü bir devalüasyon-enflasyon, diğer yandan da Amerikan modeline doğru zoraki bir yürüyüş arasındaki gerilim nedeniyle hızlanmaktadır. IMF’in yapısal uyum politikaları da ayrıca toplumsal huzursuzluklar yaratmış, bunlar kısa sürede bastırılmıştır. Ekonomik düzenin yarattığı baskı, ahlaki düzenin yarattığı baskıyı artırır. Surların marj olarak veçhesi, çalışmaya dair söylemlerin çatışmasında kendini gösterir: çevre sakinleri için sorun kullanıcılarının işi gücü yoktur, halbuki kullanıcılar, işleri olduğunu ifade ederler. Sınır kavramımızı hatırlayalım: surlara girerken, meta çevriminin, hakim üretim biçiminin “içeride/dışarıda” sınırını geçeriz. Toplumsal entegrasyon ile çeperde kalma sınırını geçeriz.
- 44 Bu minvalde biraz daha devam edelim ve H. Lefebvre’e kulak verelim;⁴³ ona göre toplumsal mekân, üretimin toplumsal ilişkilerini içeren toplumsal bir üründür. Yazara göre, öznelerin mekândaki ilişkilerini ve çatışmalarını anlamak için toplumsal pratiklerin tam ortasına yerleşmek gerekir. H. Lefebvre, mekân figürünü üçlü bir yapıda tanımlar. Toplumsal pratik alanında, “algılanan” mekân bulunur; kent sakinlerinin gündelik ve bilinçdışı pratikleri, “kelimelerle anlatılamayanın mekânı”. Mekânın temsili alanında, “tasarlanan” mekân bulunur; kentsel planlama ve

teknokratik kararlar, “ussal düzen”. Temsillerin mekânı alanında ise, “yaşanan” mekân bulunur; kullanıcıların mekânı, imgelemin ve simgeselliğin yeri, “şiiirsel ikametgâh”. Yazara göre gerçekte, tasarlanan mekân yaşanan mekâna baskın gelir ve algılanan mekân da sermayenin hâkimiyetini dışavurur. Bu şemayı kendi araştırma alanımıza uygulamayı denersek, algılanan mekânı, “liberal-Müslüman” düzenin (bu ifade bize ait değildir) çeperiyle ve bastırılmış unsurlarıyla; tasarlanan mekânı surlara dair tarihsel söylemlerle ve güvenlik konularıyla; yaşanan mekânı ise buradaki toplumsal çatışmalar ve gerilimlerle ilişkilendirmeyi önerebiliriz. H. Lefebvre ile devam edelim:

“kapitalizmin kendi mekânı vardır; soyut bir mekândır bu ve işlevi de metanın zafer kazanmasını sağlamaktır”.

- 45 Bu önerme, 2001’de bizim sahamıza uygulandığında şu anlama gelebilir; somut bir bariyer, yerleşik ve somut anlamda biçim verici bir unsur olarak surlar metanın hâlihazır çevrimine (ağlar, akışlar, soyut ekonomi) girmeyen, marja itilmiş bir engeldir.
- 46 Surların insanlar tarafından organize bir biçimde kullanılmasına dair daha belirgin bir antropolojik yaklaşımı derinleştirebiliriz. Burası salt ekonomik çeper değildir; kendi kodları, kuralları, belirli toplumsal ilişkileri ile özgün yaşam biçimleri burada yer bulur. Bostanlar buna çok iyi bir örnek teşkil eder. Yukarıda, C. Deboulet ile bu mikro-toplumların örgütlenmesine değinmiştik.¹⁴ Gerçekten de karşımızdaki, kendi kaynakları, pazarı, dışarıyla kurduğu değiş tokuş sistemi ile gayet örgütlü bir üretim biçimidir. Zaten bu toplum, ekonomik ve teknolojik düzlemde (“kurnazca” sulama yöntemleri, araç gereç kullanımı, toprağın özel bir biçimde değerlendirilmesi, arazinin bölümlenmesi...) ayrıcalığını ortaya koyar ve bu noktada da bir araştırma nesnesi niteliğini alır. Dini açıdan ve akrabalık ilişkileri bakımından, Türk kırsal modelinin yansımasını görürüz. Bununla birlikte, bostancıların teknoloji kullanımı ve üretim biçimleri daha gelişkin bir antropolojik analiz gerektirir. Uygulamalı antropoloji bakış açısından, bu orijinal üretim biçiminin, hem İstanbul’u hem de Türkiye toplumunun tamamını etkisi altına alan küresel değişikliklere karşı bir alternatif model olarak savunulabileceğini düşünmekteyiz. Böylesi bir alternatif model fikri bostancılarda henüz yoktur; onlar, geldikleri kırsal bölgenin yaşama ve üretme biçimini orijinal bir şekilde yeniden üretmektedirler. Ayrıca, alternatif bir model önermenin, hâkim sistemin kısmi bir biçimde tanınmasını ve/veya belli bir düzeyde bilinmesini gerektirdiğini de düşünmek mümkün; oysa bostancıları bu bölgeye yerleşmeye iten sebep tam da bu tür bir bilginin yokluğudur.
- 47 Bu analizin son unsuru olarak, iç/dış karşıtlığını yeniden belirteceğiz. Bu temsil çifti sahada gerilim veya çatışma halindeki gruplarda –bir yandan çevre sakinleri, diğer yandan surun kullanıcıları– mükemmelen çalışır. İçeriden bakıldığında, surlar tuhaf bir tersyüz oluşla savunma işlevini yeniden kazanır: surlarda yerleşik kişileri, dışında bırakıldıkları düzen ve normun yarattığı sembolik şiddetten (J. Rémy et L. Voyé’nin¹⁵ kullandığı anlamda) korur surlar. Başka pek çok şeyin yanı sıra görüntü toplumunu da öne çıkaran bir hâkim düzende, sığınak görünmezliği de sağlar.
- 48 İlk işlevleri ve dışsal söylemler bakımından amacından sapmış sınır-sur tespitinden hareket etmiş, okunabilir sınırlara sahip bir alanda yerleşik bir çeper ve supap olarak surlar tespitine varmıştık. Bu analiz beraberinde bir soru getirir: neden surlar? Daha açık bir ifadeyle, surların bu rolü oynamasını sağlayan nedir? Yanıtın ilk unsuru şüphesiz surların maddeselliğinde (“pratik” biçimler) yatar; böylece bir kez daha mekânın maddeselliğinin nasıl bir ağırlığa sahip olabileceğini görürüz, bu da P.

Sansot'nun¹⁶ nesnesel yaklaşımına yapılan referansı (mekânlardan insanlara gitmek) *a posteriori* doğrular. Fakat hikâye burada bitmez. Yaklaşık on beş yıldır muazzam altüst oluşlar yaşayan, hareket halinde bir mekân ile karşı karşıyayız. Bu değişimler bugün de devam etmekte, aynı zamanda da surların geldiği noktadaki kullanım biçimleriyle gerilim yaratmaktadır. Bu toplumsal dönüşüm ve daimi değişim alanını izleyerek hangi mekân türlerinin “çeper” ve “supap” haline geldiğini sorgulayacağız.

NOTES

6. *Le Patrimoine réinventé*, Paris, PUF, 1984.

7. Kendi kendilerini rehber ilan etmiş olan bu çocuklar Anemas Kulesi yakınında yeraltını ziyaret etmek isteyenlere yaklaşırlar. Ancak aşağı inmeden önce biraz para isterler ve itiraz edilmesi durumunda da tehditkâr bir havaya bürünürler.

8. Suriçinde görüştüğümüz kişilerin kimliğini saklı tutmak amacıyla kendilerine uydurma birer isim verdik.

9. *Sociologie urbaine*, Paris, PUF, 1968.

10. *Sociologie urbaine*, Paris, Nathan, 1994.

11. IFEA'nın 16/12/1996 tarihli konferansı: « L'habitat d'initiative populaire au Caire ou le mythe de l'anarchie urbaine: enjeux d'une compréhension anthropologique », *Lettre de l'OUI*, 10, İstanbul, 1997.

12. *Sociologie urbaine*, Paris, PUF, 1968.

13. *La production de l'espace*, Paris, Anthropos, 2. basım, 1981.

14. *A.g.e.*

15. *Ville, ordre et violence*, Paris, PUF, 1981.

16. *Poétique de la ville*, Paris, Klincksieck, 1973.

Yabanıl sur, evcil sur

- 1 Burada yüzümüzü toplumsal kutba dönelim ve onun önemini teslim etmekle başlayalım: insanların eylemi mekânı değiştirir. Surları etkileyen değişimleri ve yeniden biçimlenmeleri inceleyerek süreç odaklı bir analiz yapmaktayız. Bu analiz, mekân/toplum diyalektiğinin iki eksenini bir araya getirir, özellikle de onun yerel/küresel diyalektiğine eklemeli olduğu noktada. Sonuç olarak, değişik analiz unsurları, toplumsal ilişkiler ve mekân arasındaki gerilimi tercih ederek katı bir iki ögeli mantıktan kendini sakınmaya çalışır.

Tersine çevrim

- 2 Daha önceki bölümlerde söylediklerimizden devamla, bu bölümde sınır olarak değil alan olarak surlardan bahsedeceğiz ve katmanlı bir alan olup olmadığını belirlemeye çalışacağız. Yukarıda, renovasyon işlemlerindeki planlama eksikliğinin gayrimuntazam bir yamalı bohça sonucunu doğurduğunu görmüştük: bir yanda tamamen renove edilmiş alanlar, diğer yanda hiç el değmemiş bölgeler, ikisinin arasında büyük bir görsel uyumsuzluk bulunur. Öte yandan, sur pratiklerinin atomize olduğunu, duvarların sınırlı bölgeleri boyunca yayıldığını da görmüştük. Son olarak, sura ilişkin zihinsel temsillerde noktasal ve dairesel olan, çizgisel olanın önüne geçer. O halde, surları katmanlara ayrılmış bir alan olarak ele almak mümkündür; ancak bu katmanlaşmanın son derece karmaşık olduğunu derhal teslim etmek gerekir. Gerçekten de, farklı gözlemlenebilir katmanlar çeşitli aktörlerin bakış açısı uyarınca birbiriyle kesişebilir veya örtüşebilir. Mevlânakapı'yı ele alalım: burası bostancıların gözünden üç kilometre boyunca uzanan bir kuşak-katman, belediye için Veledi Karabaş mahallesinin sınırı, çevre sakinleri açısından da pek kullanılmayan ve kötü nam salmış üçra bir geçiş noktası olabilir. Katmanların farklılaşmasını surların zamansallığı ile ilişkilendirmek gerekir: belli katmanların sınırları da doğası da gündüz ve gece arasında (örneğin Edirnekapı bölgesi) ve yılın farklı dönemlerinde (Kurban Bayramı zamanında koyun alanları, bazı Çıganların mevsimlik göçleri) değişiklik gösterir. Kısacası, son derece karmaşık bir katmanlaşmayla karşı karşıyayız.

surlar fazla erişilebilir değildir: dış taraftan zorlukla ulaşılan yeşil alanlar (eski Ermeni mezarlığı, kapalı alanlar, açılmış fakat su basmış alanlar) ve iç tarafta tamamen ulaşılmaz durumda bir sur (Blakhernai Sarayı sit alanının en uç kısmı hariç). Surun bu tarafı evler ve küçük yapıların işgali altındadır, bunlar ekilip biçilen bostanlara sınır teşkil eder veya depo olarak kullanılır. Surun duvarlarına erişmek için insanların evlerine kadar girmek gerekir. Bu ikinci kısımda kaçak yerleşimin ağırlıklı olduğu hemen hissedilir; oysa ilk kısımda “evcilleştirilmiş” bir sur izlenimi edinilmektedir. Ancak bu izlenime temkinle yaklaşıyoruz. İnsan boyutunun daha incelikli bir analizi söz konusu algıyı değiştirir.

- 6 Kuzey tarafında surlar büyük oranda sahiplenilmiştir, fakat bu sahiplenmenin geçmişi uzun yıllara dayanır, az sayıda gecekondu bulunur, geçici ikamet azdır veya hiç yoktur, mekân düzenlenmiş, bakımlı ve temizdir. Eskiden kalma küçük bir iç mahalle havasındadır. Gerçekte ise tam anlamıyla bir mahalledir: bir seferinde buraya geldiğimizde, evlerin arasındaki bir tür sokak-patikada geziniyorduk, arkasındaki bakımlı bahçeleri görebildiğimiz alçak duvarlar vardı iki yanda. Başka bir sokağa nereden geçebileceğimizi arılırken çapalarına dayanmış sohbet eden iki ihtiyarla karşılaştık; içten fakat bir o kadar da kuşku dolu bir tavırla neden orada bulunduğumuzu sordular. Kısa açıklamamız sonrasında aradığımız tarafta bir çıkış olmadığını söyleyerek labirentten çıkabilmemiz için bize yolu gösterdiler. Denetim altındaki mekân...
- 7 Güney kısmın görünümünden; kalıcı veya geçici kaçak yerleşimlerden, aykırı pratiklerden; çeper, sığınma, supap işlevlerinden, orada gerçekleşen hızlı değişimlerden epeyce bahsettik.
- 8 Şu halde önermemizi tersine çevirmemiz gerekecek. Güney kısım yabancı surdur, bu alan kaçak yerleşimlere terk edilmiş istikrarsız bir yerdir; kuzey kısım ise evcil surdur: sakince sahiplenilmiş, evcilleştirilmiş, yavaş yavaş unutulmuş bir küçük mahalle hayatıyla bütünleşmiştir. Bu tersine çevrim, hem pratiklerin hem de temsillerin analizine uygulanabilir. Pek çok noktayı açığa çıkarabilir, zira II. Theodosius surlarını etkileyen daimi rekonpozisyon sürecinin temel bir yönüne ışık tutar: evcil kısım diğer kısmın yirmi yıl öncesini sergilemiyor mu? Diğer bir deyişle, yabancı kısım, kuzey kısmın gelecekte ne hale geleceğini göstermiyor mu?

Rekonpozisyon iş başında

- 9 Rekonpozisyon bir önce ile bir sonra arasındaki değişim durumudur ve burada, hem yapıyı hem de oraya yerleşmiş insanların kullanım biçimlerini etkilemektedir. Bu rekonpozisyon süreci surların %80’lik kısmını oluşturan güney kesimini (Yedikule-Edirnekapı) etkilemektedir, kuzey kesim ise (Edirnekapı-Tekfur Sarayı-Ayvansaray) şimdilik bu sürecin dışındadır. Rekonpozisyon dört farklı unsurun etkileşimi ile kendini göstermektedir (bu dört unsur iki farklı düzleme aittir: birinci ve dördüncü için somut, ikinci ve üçüncü için sembolik):

- sur üzerinde kuvvetli fiziki müdahaleler (renovasyon işlemleri);
- zayıf ve kısmi bir siyasi yatırım;
- bir renovasyon işlemi sonrasında maddi anlamda havalandırılmış, sembolik anlamda ise muğlak bir mekân;
- yapıyı ve onun imajını dönüştüren kaçak kullanım biçimleri.

- 10 Değişimler sürekli ve hızlıdır, öyle ki daimi bir rekompozisyon bahsedebiliriz. Bütünsel bir plan halinde programlanmış olmasa da, 1999 depreminin yol açtığı hasar nedeniyle renovasyon işlemleri bugün nerdeyse daimi bir hal almıştır. Mekânın maddeselliği sürekli dönüşüm halindedir. İnsanların, büyük ölçüde bu maddeselliğin özellikleri doğrultusunda oluşturduğu kullanım şekilleri de (teorik olarak boş alan, görünmez alan, koruyucu alan) bu değişim ritmini takip eder. Sürekli kımıldanan bu alan, hareket halinde bir mekân/toplum diyalektiği sürecini göz önüne serer; burada her bir unsur bir diğerini değiştirmekte, bu unsurların arasındaki gerilim de sur alanını “üretmekte”dir.
- 11 Bu rekompozisyon sürecinin bir diğer ayırt edici özelliği de zamansal eksenle ilgilidir. Kuzey kısımda, eski mahallenin, alışkanlıkların, görelî sükûnetin ağır zamanı içindeyizdir. Nüfus içerisinde her yaştan insan bulunur. Mekânın maddi yapısı yavaş yavaş evrilir. Mekânda yapılan her bir değişiklik bir olay niteliğindedir. Güney kısımda ise, değişiklikler daha sık ve hızlıdır, nüfus hızlı değişir, eğretilikten [*précarité*] kaçabilen çok az unsur vardır (burada da nüfus içerisinde her yaştan insan bulunur ancak gruplara bağlı olarak ciddi farklılaşmalar gözlenir, örneğin başıboş dolaşanlar 20-50 yaş arası erkeklerden, bostancılar 15-55 yaş arası kadın ve erkeklerden, Çingânlar ise her yaş ve cinsten insanlardan müteşekkildir). Mekânın maddi yapısı yenileme operasyonları ve bunları takip eden kaçak yeniden düzenlemelerin ritmiyle değişir. Mekânın yeniden düzenlenme süreci, surları, kuzeydeki küçük kısımda halen gözlenebilen uzun zamansallıktan güneyde hüküm süren kısa zamansallığa taşır (bunun muhtemelen tek istisnası, orada yaklaşık on yıldır yerleşik olan bazı bostanların “orta” zamanıdır).
- 12 Bu süreç, insan topluluklarını ya da olguları sert bir şekilde, yani öncesinde aktörlerin niyeti veya hazırlığı olmaksızın yan yana getirir. Şüphesiz büyük bir eğretilik bulunur: işgaller ve kamp yerleri bunu gösterir, tıpkı geçici fakat sistematik bazı göçebelikler gibi (memlekete dönmeden veya başka bir yere gitmeden önce birkaç haftalığına ya da aylığına İstanbul’a gelen kırsal göçmenler mesela; sigara dilene dilene Topkapı sokaklarını arşınlayan, İstanbul’un vaatleriyle hayalkırıklığına uğramış, umutsuz işsiz Mahmut bunların bir örneğidir). Ancak bunun yanında yarı kalıcı yerleşim girişimleri de vardır; örneğin Silivrikapı yakınında birkaç yıl önce (1994-1995) keşfedilmiş bir Bizans mezar mahzenine yerleşmiş olan İlyas ile Fırat. Bölge, başka yerlerde olduğu gibi kaçak kullanım ve işgallere terk edilmiş durumdadır. İki arkadaşına çok geçmeden iki işgalci daha eklenir; mezarlar, nişler ve küçük sunak, hepsi birer yatağa dönüşmüştür. İlyas 40-50 yaşlarındadır, kısa süre önce evini ve işini kaybettiğini söylemektedir. Durumunun geçici olduğunu söyler; kısa sürede yakasını kurtaracağını düşünmektedir. Beklerken de bu geçiş dönemini, berduşluğa kapılmadan olabildiğince saygın koşullarda geçirmek ister. İşgal ettiği mahzeni itinayla düzenler ve zamanın bilincindedir: orta vade için oradadır, üç ilâ altı ay arası.
- 13 Bazı gruplar ise, başlangıçta bunu istemiş olsalar da olmasalar da surlara kalıcı bir biçimde yerleşir. Bu durumda hakiki birtakım rekonstrüksiyon olgularıyla karşılaşırız. Aslında çifte rekonstrüksiyondur bu: bir yandan yapının yeniden düzenlenmesi-rekonstrüksiyonu (bazen bir renovasyon işleminin hemen sonrasında), aynı zamanda da eski toplumsal ve maddi organizasyonun yerine rekonstrüksiyon. Kastamonu kökenli bostancılar örneğini verelim. Her ne kadar surlarda ikamet etmiyorlarsa da zamanlarının büyük bir kısmını orada geçirirler; mekân organizasyonlarını oraya

aktarmışlardır ve surların üçte birlik bölümünün şu andaki görünümü kazanmasında çok önemli bir katkıları vardır. Eskinin öne çıktığına dair tanıklıklara da rastlanır. İstanbul'da yaygındır bu; biz de metnin başlangıcında Eminönü pazarları örneğini vermiş, bunların hâlâ XIX. yüzyıldaki hatta daha öncesindeki Osmanlı metinlerinde veya yabancı metinlerde anlatılanlara benzediğinden bahsetmiştik (değişim kavramı karşılaştırmalı bir boyutta ele alınmalıdır, bu nedenle Eminönü çarşılarının karşısına Levent'in camdan ve çelikten kulelerini koyacağız). Surlar da bundan kaçabilmiş değildir, hem de rekompozisyon halindeki güney kısımda bile: Belgradkapı yakınlarında bulunan ve şaşırtıcı bir şekilde eski kent tarafında yer alan geniş yeşil alanı hatırlayalım. Bu alan bugün halen Ermeni bir mülk sahibine aittir. Gündelik hayatta buradan toprak çıkarıldığına, sonra da bunun at arabalarıyla şehre götürülüp satıldığına şahit oluruz. Bu arsanın 1820'de de orada olduğunu ve İsmail Paşa Bahçesi olarak anıldığını dönemin haritalarından anlıyoruz. Farklı yerleştirmelerin ve pratiklerin çoğalması rekompozisyon sürecinin hızıyla bağlantılıdır. Bu hız şimdilik, genel bir organizasyon biçiminin oluşması ve belki de alanın tektipleşmesinin önündeki engeldir.

- 14 Bu geniş pratikler yelpazesini sur kullanıcılarının temsilleri yelpazeyle ilişkilendirmek gerekir. Gerçekten de, alana yönelik duygusal ve simgesel sahiplenme oldukça karmaşık bir nitelik taşır. Bunda da, kendi toprağına (parsellerinin olduğu bölgeye) en fazla bağlanmış gibi gözükenler bostancılarıdır. Geçici kullanıcılarda bağlılık düzeyi çok daha azdır. Gelip geçenlere gelince, yanıtları öylesine büyük bir çeşitlilik gösterir ki, bir model ortaya çıkarmak imkânsızdır. Kuzey kısımdaki ufak kullanıcı grubu ise tam tersine, bahçelerinin dibindeki surları tamamen sahiplenmiştir. Bu heterojenlik, katmanlaşmanın da zaten açığa vurduğu, sur alanında birlik eksikliğine katkıda bulunur.
- 15 Süregiden rekompozisyon boşun da doluya doğru evrilmesini sağlar. Şehrin eski sınırı konumundaki surlar, ön sur (çentikli iç duvar) ve hendeğiyle birlikte, askeri bir alan, sivil şehir sakinlerinin bakış açısından bir *no man's land* tanımlamaktaydı; bir boşluk alanıydı burası. Bu alan XIX. yüzyılda dolu bir bölge haline geldi, hem de fazlasıyla dolu: surlar, bir gecekondu ve atölye mensesinin arasında yavaş yavaş kayboldu. Renovasyon işlemleri 1986'dan itibaren sistematik bir hal alarak burayı yeniden boş bir mekân haline getirmeye ve o şekilde kalmasını sağlamaya çalıştı. Fakat surların kaçak olarak yeniden ele geçirilmesinin üstüne (daimi kırsal göçmen akınının boş alanları doldurması gibi) bir de bütünsel bir projenin, dolayısıyla siyasi bir iradenin eksikliği eklenince, ortaya yeniden dolu bir mekân çıktı. Fakat pek çok başka unsur da bulunuyor: "mahalle"nin eski tarz işgali -gecekondulaşması-, yoksul olmakla birlikte yapılanmış ve kalıcı idi, artık yerini geçici ve mozaik tarzı bir yapıya bıraktı. Yine de bu boş/dolu karşıtlığını kelimenin tam anlamıyla almamak gerekir. J. Rémy ile L. Voyé'nin¹⁸ de gösterdikleri gibi, boş ve dolu kavramları kültürlerle, bu kültürlerin içindeki toplumsal konumlarla ve ayrıca ele alınan mekân için aranan etkileşim düzeyiyle ilişkilendirilmelidir (mekânın kullanım biçimleri ve maddi yapı da değerlendirilmelidir). Aynı şekilde, mekanik bir şiddet/yoğunluk analizi yerine bir gerilim analizi koymak lazımdır; bu gerilim

"her şeyden önce, belli bir etkileşimsel proje ile onun, içinde varlık bulmasının mümkün olmadığı maddi boyutlar (bölge, inşa edilmiş mekân) arasındaki yetersizlik ile kendini gösterecektir".

- 16 Bu nedenle de surun şu ya da bu bölgesini boş ya da dolu olarak tanımlamak daha da zorlaşır: surun Belgradkapı ile Silivrikapı arasında yer alan zirve kesimini, gündüz gözüyle hiç kimseyle karşılaşmaksızın aşmak mümkündür. Gelip geçenlerin bakış açısından boşluk izlenimi hâkimdir. Aşağıda ise, mekân bostanlarla doludur ve bostancıların (ve İBB'nin) bakış açısından dolu bir mekân söz konusudur. Yine bu bölgede, zaman zaman gizlenmiş iki üç kişinin bir çeşit alım satım işleriyle uğraştığına şahit olduk. 300 metre çapındaki boş bir alanın ortasında sadece dört kişi ve burası dolu bir mekân! Dahası, gündüzleri boş gibi görünen alanların çoğu geceleri dolmaktadır ve burada da, mekânın dolmasının kabul edilebilir mesafesiyle tolere edilebilir derecesini belirleyen etkileşimsel projedir.
- 17 Rekompozisyon süreci çeşitli direnişlerin ortaya çıkmasına da neden olabilir. Yürütülen çalışmalara karşı koymak maddi anlamda imkânsızdır, bununla birlikte direniş yeni işgal biçimleri aracılığıyla gerçekleşir. Surların geçirdiği dönüşümün, burayı siyasi muhalefetin dışavurum mekânı haline getirebileceğini görmüştük; bu hem maddi boyutta (surlar tuhaf bir tersyüz oluşla askeri işlevini yeniden kazanır), hem de simgesel boyutta gerçekleşir: burası yasadışılıkla özdeşleşen ve bununla tanınan bir yerdir. Ancak bu dönüşümün daha kalıcı bir sonucu, surların hâkim ekonomik düzenin çeperini oluşturma işlevi içerisinde, bir değişime karşı direniş alanı yaratmasıdır. Zaten burada, sistem karşıtı bilinçli muhalif eylemlerden ziyade hayatta kalmaya yönelik bir direniş söz konusudur. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Batı ekonomilerine doğru zorunlu ilerleme toplumun pek çok kesimini dışarda bırakmaktadır. Böylece surlar, son derece somut bir hayatta kalma meselesinin çözüm mekânı olarak ortaya çıkar: ekim-dikim, hayvan yetiştirme, toprak çıkarma, toplama faaliyetleri, uyuşturucu alım-satımı, fuhuş... Ancak bunların hak arayışını amaçlayan alternatif projelere dönüştüğünü söylemek zordur. Genel olarak, daimi kullanıcıların (çalışanlar ve/veya ikamet edenler) yetkililere yönelik söylemleri başkaldırı değil şikâyet düzleminde ilerler.
- 18 Daimi rekompozisyon süreci pek çok aktörün müdahalesini gerektirir: İBB, çevre sakinleri, gelip geçenler, sur kullanıcıları. Fakat bu aktörlerin hangi menfaatlerin peşinde olduğunu tanımlamaya kalktığımızda manzara biraz bulanıklaşır. Yetkililerle mekânın kullanıcıları arasındaki karşılaşma açısından baktığımızda, bir uyumsuzluk görürüz: resmi proje, makro-sosyolojik düzeyde sembolik bir yatırımla yetinir (yalnızca fethin çağrıştırılması yoluyla sura ilişkin hafızanın Türkleştirilmesi), oysa kalıcı kullanıcılar için mevzu ekonomik bir hayatta kalma mücadelesidir (barınma ve çalışma). Güvenliğe ilişkin meseleler bile birbirinden ayrışır: İBB taşların düşme riskini öne çıkarırken, çevre sakinleri gerçek veya hayali saldırganlıklara karşı bir “temizlik” talep ederler. Grupların alanda karşı karşıya gelişlerinde farklı menfaatler daha net bir biçimde görülür: ekonomik anlamda entegre olmuş (üretim biçimine) çevre sakinleri ile sistemin çeperinde yer alan sur kullanıcıları arasındaki çatışma, normallik ile anormallik arasındaki karşıtlıktan doğar. Burada da tıpkı Topkapı’da olduğu gibi, risk imgesine, yani kişilerin neye dönüşebileceklerine dair taşıdıkları imgeye karşı mesafe alma isteğini doğuran “ekonomik korku”dur (R. Sennett’in¹⁹ ifadesiyle sistemin dışına fırlatılma endişesi). Bu nedenle de marjinalleri uzaklaştırarak yaşanan mahallenin saygınlık imajını muhafaza etmeye çalışmak gerekir. Surun kullanıcıları arasındaki karşıtlıklar basit bir kaynak mücadelesidir (barınma ve çalışma mekânı için). Son olarak, hayatta kalma mücadelesi aynı zamanda mekânın sembolik olarak

sahiplenilmesi yoluyla özdeşleşmeye yönelik de bir mücadele gerektirir; kullanıcıların (Çiganlar haricinde) genellikle mekânsal bir kök salma isteğiyle tanımlanan kırsal kökenden gelmeleri de bunu güçlendiren bir etmendir (kozmopolit modelin tam aksidir bu, yukarıda şikago Okulu ve J. Rémy ile L. Voyé'nin analizi vesilesiyle bu karşıtlıktan söz etmiştik). Ancak, bu sembolik sahiplenmenin kullanıcıların yalnızca bir bölümünde mevcut olduğunu (bostancılar, kalıcı sakinler, gelip geçenlerin bir kısmı) ve surların tamamını değil bazı kısımlarını kapsadığını görmüştük.

- 19 Güneyde sürmekte olan daimi rekonpozisyon süreci de karmaşıktır ve menfaatler arasındaki ayrışmalarla iç içedir. Aynı zamanda, tanımsız bir mekânı çok sayıda sahiplenme imkânına açan başdöndürücü bir değişim hızıyla betimlenir. Sonuçta bu alan, hem maddi hem de sembolik anlamda kaotik bir yapılanma içine girer ve buraya yönelik bütünlüklü bir siyasi projenin eksikliği üzerine yeniden düşünme ihtiyacı ortaya çıkar.
- 20 Bu meseleyi özel bir örneklemeyle, Topkapı'da halen süregiden rekonpozisyon ile sonlandıracağız. Eski şehre göre dış tarafta, Topkapı gediği ile tarihi Topkapı arasında, rekonpozisyon aşamasında olan geniş bir arazi uzanır; arazinin doğusunda surlar, batısında geniş anayollar yer alır. 1996'da, uzaktaki Esenler ilçesinde (aşağıda karşılaşacağımız Prof. Mehmet Çubuk tarafından) yenisi inşa edilmek üzere yıkılana kadar, burada İstanbul Avrupa Otogarı bulunmaktaydı. Vızır vızır işleyen otogarın çevresinde koca bir ticari faaliyet bölgesi oluşmuştu, hatta burası, tarihi merkezdeki Kapalıçarşı'dan ilhamla "ucuz kapalıçarşı" olarak anılmaktaydı. Otogarın taşınması sonrasında belediye burayı tamamen yıkmaya karar verdi: hem otogar binalarını hem de kaçak ticari yapıların tamamını yerle bir etti. Yerineyse yeşil alan yapılmasına ilişkin oldukça belirsiz bir proje oluşturuldu. Bölgenin "temizlenmesi" ciddi çatışmalara yol açtı, hatta 1997'de askerin müdahalesi dahi gerekli oldu. Bugün, bölgenin batı ucunda, "ucuz kapalıçarşı"nın bir kısmı halen ayaktadır; meydanın asfaltlanmış bölgesinin bir bölümünde ise banliyö minibüslerine yönelik kaotik bir otogar faaliyet gösterir. İnşa edilen yegâne yeşil alan tarihi kapının yakınlarındadır: alçak duvarlarla çevrili, son derece ıssız, bakımsız bir alandır burası. Giriş kapılarından birinin atkı taşı üzerindeki yaldızlı bir levhada inşaatı yapanın adı ve tarih yazılıdır: İBB, 1999. Bu bahçeler, belediyenin kendini nasıl sahneye koyduğuna dair önemli bir göstergedir. Fakat burada alkışlayacak seyirci sayısı oldukça azdır. Bu mekânların etrafı tamamen yıkıntılarla, molozlarla ve yapay setlerle çevrilidir. Manzara bombardıman sonrası bir şehri andırır. Yıkımdan kurtulmuş iki cami vardır sadece, onlar da bu dev yıkıntı alanının ortasında iki adacık gibi dururlar. Her ikisinin de zemin katında ve etrafında işler halde birkaç dükkân bulunmaktadır. Şu an için bölgeye dair bütünlüklü bir proje yoktur, İBB henüz genel bir program kararı almış değildir. Görünüşe göre bazı parseller zamanla yeşil alana dönüşecek, ancak hâlihazırda kesin olan tek şey, buraya gelip yerleşmenin yasak olduğu. Bununla birlikte, yıkımlardan kısa bir süre sonra ticaret geri döndü, molozların üstüne, yıkıntıların tam ortasına yerleşti. Tam bir kaçak pazar, epeyce de talep görüyor üstelik. Üstü çadırla kaplı bir diğer tezgâhlar silsilesi de tarihi kapı ile tramvay istasyonu yakınındaki kavşağın arasında yer alır. Belediye düzenli olarak gelip bölgeyi "temizler". Ve yine düzenli olarak, kısa ya da uzun belirli bir zaman geçtikten sonra, kaçak ticari faaliyet bölgeye geri döner.
- 21 Topkapı alanı sahada süregiden rekonpozisyon sürecine karikatürsü bir örnek teşkil eder. Maddi mekân çarpıcı değişimlere maruz kalır; bu durumu tarif etmek için

rekompozisyon mu yoksa dekompozisyon mu denmesi gerektiğine karar vermek zordur. Gerçekten de, mekânın daha evvelki düzenlenişinin yerini alacak herhangi bir şey gözlenmez. Siyasi iktidarın burayı yıkmak için bir projesi vardı, ancak yıkımdan sonrası için hiçbir somut proje yoktur. Bu yıkım zaman zaman şiddetli (çatışmalar), zaman zaman da dolambaçlı (kademeli yeniden yerleşme) direnişlere yol açtı. Bu aşamayı takip eden dört sene boyunca, burası sürekli yeniden yatırımların sahnesi oldu. Ama artık otogar orada olmadığı halde ticaretin oraya geri gelmesinin sebebi nedir? İstanbul ticaretinin özgün yapılanması içerisinde, arz mı talebi çağırılmaktadır, tam tersi mi söz konusudur? Dükkân mı müşteriye getiriyor, yoksa müşterinin varlığı mı dükkânı getiriyor? Burada yeniden mekânsal kutbu buluruz. Esasen bu noktada bir tür mekân “ataleti” [*inertie*] vardır: bu ticaret bölgesinin uzun zamana yayılan istikrarlı varoluşu, yıkımına yönelik, sert de olsa her tür müdahalenin ötesinde, mekâna damgasını vurmuştur. Yıkım sonrasına yönelik herhangi bir projenin yahut şu veya bu aktörün sembolik yeniden yatırımının söz konusu olmaması nedeniyle eski işlevin atalet kuvveti süregitmektedir. Kaçak ticarete yönelik hoşgörü de tezgâhların ortadan kaybolup sonra hızla yeniden kurulmasını kolaylaştırır. Topkapı alanı henüz ölüp gitmek istemeyen bir geçmiş ile doğmak istemeyen bir gelecek arasında tereddüt ediyor, bir o yana bir bu yana salınıyor gibidir. Burada gözlemlediğimiz mekân ile siyasi projenin olmayışının ortak etkisi, bu mekâna belirsizlik havası veren bir daimi rekompozisyon sürecinin ortaya çıkmasıdır.

- 22 Surların güney tarafını etkileyen rekompozisyon sürecini dile getirdikten sonra, kuzey tarafının geleceğini sorgulayabiliriz: bu bölge de renovasyon çalışmalarından nasibini aldığı anda aynı süreci gözlemlemek mümkün olacak mı? Bugün surların iki zamanını birlikte görebiliyoruz; kuzeyde geçmişini, güneyde geleceğini. Şu an için kuzey kısma yönelik herhangi bir operasyon planlanmamıştır, zira surların dışı iyi durumdadır, altındaki zemin de belediyenin bakımı altındadır. Evlerinin bahçeleri vasıtasıyla suru sahiplenmiş olan kuzey kısmın sakinleri de şu an için durumdan endişe duymuyor gibidirler. Şark kaderciliği midir bu, yoksa kurumsal karar mekanizmalarından haberdar olmamak mıdır? Şüphesiz, her ikisinden de biraz. Burada sözü, Tekfur Sarayı yakınlarındaki evlerinin önünde güneşe karşı oturmuş Mehmet ve oğlu Attila'ya bırakalım:

“her hâlükârda ödeyen Dünya Bankası, Türkiye’de para yok ki! Neyin restore edileceğini kimse bilemez. Dünya Bankası para verirse çalışmalar da başlar, ama şu an burada kıpırdayan bir şey yok...”

- 23 Suru içine alan daimi rekompozisyon süreci, kamusal müdahale biçimleriyle yerel kullanım tarzları arasındaki gerilimi gösterir. Bu süreç iki hal arasındaki geçişi yönlendirir:

- İstikrarlı bir hal: yapı amacından saptırılmıştır, fakat kullanım düzenli ve normatiftir (kuzey kesim);
- İstikrarsız bir hal: yapı kaldırılmış daha sonra kısmen bozulmuştur, kullanım kaçak ve çokbiçimlidir (güney kesim).

- 24 İstanbul’daki II. Theodosius surlarının rekompozisyon sürecini inceleyerek şu soruya yanıt aramaktayız: bu mekân nasıl tarif edilebilir? J. Rémy ve L. Voyé örneğini izleyerek, bu bölümü saldırganlık ve şiddet mevzuuyla kapatacağız; bunlar somut ve gözlemlenebilir olgular olduğu kadar surlar etrafındaki çatışmaların besleyip durduğu

fantazmalardır da aynı zamanda. Surlardaki şiddetin analizi, saha çalışmamızda alansallık ve mekânın yapılanmasına dair anlayışımızı geliştirecektir.

Şiddet

- 25 Sözel yahut fiziksel şiddet ve saldırganlık surlardan eksik olmaz. şiddet kavramını biraz açmak gerekir: gündelik dilde şiddet, fiziksel şiddet eylemlerini bildirir. J. Rémy ve L. Voyé simgesel şiddeti de dahil ederek kavramı genişletirler; bununla kastettikleri, uzlaşma ve toplumsal normlardan kaynağını alan ve bireyler üzerinde ağırlığını hissettiren dayatma ya da baskılardır. Bu şiddet, fiziksel bir eylem içermediği fakat hâkim modele aykırı duranları dışladığı sürece simgesel olarak kabul edilebilir. Öyle ki, “bu keyfi dayatma alternatif olanakların ve çözümlerin dile getirilmesini engeller”. Burada şiddet, toplumsal düzenle ve onun yeniden üretilmesiyle doğrudan bağlantılıdır.
- 26 Bu bakış açısıyla, surların simgesel şiddetle damgalandığı ancak bunun doğrudan dışavurulmadığı bir yer olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık ifade edelim. Surların bir çeper, bir supap işlevi vardır. Orada çalışan ya da ikamet eden birey ve gruplar simgesel şiddet mağdurları, sistemin dışlanmışlarıdır. Surda bu şiddete karşı bir kaçış mekânı bulurlar (kısa veya orta vade için), orada bir süre için kendi farklı iç kurallarını oluşturabilirler. Gelip geçenler ise simgesel şiddetin denetimindeki mekândan kısa bir süreliğine kaçarlara ve surlarda aykırı pratiklere sapsalar bile bu onların toplumdan ya da hâkim modelden dışlanmış oldukları anlamına gelmez.
- 27 Fakat biz burada, daha ziyade genel anlamıyla saldırganlık ve şiddet eylemleriyle ilgileniyoruz. Aynı zamanda da yaklaşımımızla J. Rémy ve L. Voyé’nin çizgisini izliyoruz. Salırganlık ve şiddeti alansallıkla ilişkileri bağlamında incelemek alansallığın yetersiz tanımları sorununu gündeme getirir. şöyle ki saldırganlık ve şiddet “alansallığın yetersiz tanımları”nı dışavurabilir; bunu “ya alansallığın aşırı üretimiyle, ya anlamlı bir mekânın yokluğuyla, ya da çatışmaların düzene koyulmasında bir eksiklikle” yaparlar. Bu yetersizlikler ve saldırganlıkların anlamı, merkezci güçlere mi yoksa merkezkaç güçlere mi öncelik verdiğine göre toplumsal proje ile ilişkilendirilmelidir.
- 28 Surlardaki saldırganlık ve şiddeti bu bakış açısıyla sorgulayacağız. Öncelikle, bu edimler nelerdir? Gün içerisinde saldırılar oldukça nadirdir. Biz de malzeme toplama çalışması sırasında hafif denebilecek iki saldırı girişimiyle karşılaştık. İlki Anemas Zindanı üstündeyken oldu; bir grup yeniyetme (metazori rehber çocuk grubunun ağabeyleri) Blakhernai Sarayı’nın yeraltı kısmına girmemizi engellemek üzere karşımıza çıktı. İkincisi Silivrikapı’nın işgal edilmiş durumdaki mahzeninde oldu; o bölgedeki rehberimiz İlyas yanımızda değildi. Orada bulunan dört kişi de biraz sarhoştu ve oraya gidişimizi hoş karşılamadılar, açıklama yaptıktan sonra da bu sefer onlarla içmeden ayrılmamızı hoş karşılamadılar. Her iki durumda da, fiziksel bir saldırganlık olmaksızın mesele çözülebildi. Bunların haricinde, birkaç sözlü saldırı (Edirnekapi Ortodoks Kilisesi’ndeki sahte bekçi), birkaç da hırçın köpeğe maruz kaldık. Buna karşılık, şiddetin izlerine her yerde rastlamak mümkündü: cam kırıkları, bir gözü olmayan insanlar. şiddet bazen de bakışlarda yahut davranışlarda potansiyel olarak kendini gösteriyordu. Bu anlamda pek çok potansiyel şiddet olayıyla yüzyüze

geldiğimizi söylemek mümkün, genellikle de gizli alım-satım sahnelerine şahit olduğumuzda.

- 29 Öyle görünüyor ki şiddetin gerçek boyutunu ölçebilmek için orada geceleme gerekli. Biz birkaç günbatımı yaşadık, ama hiç tüm bir geceyi orada geçirmedi. Çeşitli grupların sözlerine bakılırsa esas şiddet eylemleri geceleri oluyor. Bu olguyu deneysel olarak da doğrulamak mümkün, zira en fazla şiddet yüklü pratikler genellikle geceleri olup bitenlerdir: sarhoşluk, uyuşturucu kullanımı ve satışı, fuhuş (bu pratiklerin kendisi şiddet içermeyebilir, ancak şiddetin ortaya çıkmasına neden olabilirler). Bu şiddet olaylarından en fazla bahseden sur civarı sakinlerinin söylemlerinde, şiddette surların rolünün aşırı derece belirleyici olduğunu gözlemledik. Bu öznel değerlendirmeler, orada mevcut bulunan grupların karşıtlıkları ve onların sur temsilleri hakkında daha önce söylediklerimizle uyum gösteriyor. Şiddete dair bu aşırıbelirlenim, çatışma ve korkuyu ortaya koyduğu gibi, kamusal müdahaleyi çağırma stratejisini de açığa çıkarmaktadır.
- 30 Şimdi tüm saldırı ve şiddet pratikleri ile ihlalleri ele alalım ve J. Rémy ile L. Voyé'nin analizi üzerinden sorgulayalım: açık bir mekânda mıyız, kapalı bir mekânda mı; toplumsal proje merkezci bir güç mü uygulamaktadır, merkezkaç bir güç mü? Birlikte yaşama isteği İstanbul'da hemen sezilmektedir; pazarlarda, sokaklarda, avlularda, binalarda... Yılın belli zamanları dayanışma pratiklerinin özellikle göze çarptığı dönemlerdir; mesela kurban etlerinin yoksullarla paylaşıldığı Kurban Bayramı gibi, tüm bu pratikler kentte oldukça teatral bir şekilde yaşanır. Ancak gördüğümüz gibi, "Müslüman kenti" olarak İstanbul modernlik ile karşı karşıyadır ve bu karşılaşma gerilimler yaratır (üstelik krizden çıkma ihtiyacı ile bu karşılaşmanın yoğunluğu daha da artar). Böylece, Batı modeli hızla kendine yer bulur ve normları değişikliğe uğratar: ortalama tatmin düzeyi yer değiştirir, olanakların potansiyel alanı genişler, oysa bu tatmin düzeyini karşılamak için ihtiyaç duyulan kaynaklar daha da sınırlıdır. Gerilim artar ve büyüyen hüsrânın ifadesi olan daha fazla sayıda ve daha şiddetli ihlallere yol açar. İslamcılığın yükselişini ve ahlaki düzendeki kırılmaları bu bağlamda anlamak gerekir. Surlar da başka birçok yer gibi, bu ihlallerin kendini dışavurduğu mekânlardır.
- 31 Genel düzlemde, surların içerisi ile dışarısı pratiklerde ve temsillerde birbirinin zıddıdır. Dışarıdan bakıldığında surlar, toplumsal başarısızlığın, sistemin inkârının, marjinalliğin ve birlikte yaşama isteğinin reddinin ifadesidir. Bu nedenle de merkezkaç güçlerin ifadesiyle belirlenir. İçeriden bakıldığında, farklı toplumsal örgütlenme biçimleri iyi kötü bir arada yaşar ve dışarıya karşı yapılanırlar (hâkim sisteme radikal bir karşı duruş içine girmeksizin), hatta bazen belediye veya polise karşı birlik oluşturabilirler. Bu açıdan bakıldığında, merkezci güçler hâkim durumda gibi görünmektedir. Yerel düzlemdeyse, sadece içeriye, surun içinde yaşananlara bakılırsa perspektif tersine döner. Aykırı pratikler mikro-sosyolojik bir ölçekte merkezkaç görünüm arz eder: izole olma isteği (toplumsal düzenin dayatmalarından kurtulmak ve bastırılmış olanı dışarı çıkarmak amacıyla) ve müdahalelere karşı saldırganlık. Bu arada bazı şiddet pratiklerinin uyuşturucu ticareti ve fuhşa özgü olduğunu belirtelim.
- 32 Sur ilk bakışta kapalı bir mekân izlenimi yaratıyor: yüksek duvarlar, giriş kapıları veya gedikler, opaklık (dışarıdan görünmeyen iç mekân). Gerçekteyse, en azından gündüzleri, giriş ve çıkışın serbest olduğu, denetimin zayıf olduğu, resmi kuralların yokluğuyla ve her türlü olayın patlak verebilme ihtimaliyle tanımlı bir mekândır burası. Bunlar da daha ziyade açık bir mekânın özellikleridir. R. Sennett'in²⁰ analizini

izleyecek olursak, merkezilliği dışavuran bir mekândır bu: olanakların, buluşmaların, beklenmedik olanın mekânı, “rastlantısal ve öngörülemez farklılıkların karşılaşma” mekânı.

- 33 Gerçekten de gündüzleri bu mümkündü ve suru keşfe çıktığımız bir yıl boyunca çoğu zaman şaşırdık ve çok sayıda farklı insanla karşılaştık. Bununla birlikte, daha önce de söylediğimiz gibi geceleyin her şey değişiyor. O saatlerde mekân ya kullanıcıları tarafından savunuluyor ya da aykırı pratikleri olan küçük grupların hâkimiyetine giriyor, bu da mekânı bir arenaya dönüştürüyor. Her iki halde de kendi içine kapanmanın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Gündüzleri merkezci, geceleri merkezkaç?
- 34 Meseleyi ayrı ayrı incelemek yerine, bu analiz ekseninin iki kutbu arasındaki gerilimi ve J. Rémy ve L. Voyé’nin önerdiği gibi, “her iki kutup arasındaki dengelenmeyi sorgulayarak merkezci ve merkezkaç güçlerin oluşumunu ana unsur olarak almayı mümkün kılan eklemlenmeyi” ele almak gerekir. Surlar sürekli biçim değiştiren bir yapboz gibidir, içinde bulunduğu daimi rekompozisyon süreci hâkim bir formun sabit hale gelmesine izin vermez. Bu mekân, yukarıda anmış olduğumuz çeşitli işlevleriyle özerkleşir, fakat kaotik bir veçheyi ve hareket halindeki bir çokbiçimliliği muhafaza eder. Bu rekompozisyon halini, günümüzde İstanbul’u ve onun da ötesinde Türkiye’yi etkileyen süreçlere bağlamak mümkündür: iki model arasında salınım ve gerilim, modernliğe zoraki geçiş ve kentte yeni formların ortaya çıkışı, eski ile yenin karşı karşıya gelmesi, seçkinlerin Amerikanlaşması, küreselleşme sürecine eklemlenmeler, tepkiler, kırılmalar... Surların rekompozisyonuna dair analiz, Türkiye toplumunu etkileyen daha genel dengesizliklerle ilişkilendirilebilir.

Sekil 8

Kaçak çöpe dönüştürülmüş oyuk

- 35 Sur karmaşık bir alandır. Pratiklerin ve temsillerin oluşmasına izin verir, ayrıca oradaki aktörlerin eylemleri de onu dönüştürür. Surlar parçalı bir yapıdadır, ki bizim önsezimiz de zaten bu yöndeydi. Surun farklı işlevleri, mekânsallıkların ve

zamansallıkların birbiriyle yarıştığı, birbirine karıştığı ve birbirinden ayrıştığı karmaşık bir mikro-bölümleme halinde ortaya çıkar. İki ana bölge tanımlanabilir; bu ikisinin arasındaki farklılaşma, suru etkileyen daimi rekonpozisyon sürecine dair analize ışık tutar. Bu sürecin ve şiddetin incelenmesi, sabit bir modele indirgenemeyen, kaotik ve çokbiçimli bir mekânı açığa vurur. Bu inceleme de bize yukarıda değindiğimiz belirsizliği gösterir: siyasi belirsizliklerin çok ötesinde, mekânın belirsizliği söz konusudur, durumların çoklu ve hızlı biçimde tersyüz olması ve rekonpozisyon sürecinin öngörülemezliği. Evcil sur, kaçak/yabanıl sur... belirsiz sur? Tüm bunlar, biçimi ve konumuyla kentin şekillenmesine büyük bir katkıda bulunmuş olan İstanbul kara surlarının bugün, şehrin gelişmesinden kopuk bir yer olmasına yol açar.

NOTES

17. « Patrimoine historique et développement urbain, la muraille terrestre », *Lettre de l'OUI*, 1, İstanbul, 1989.
18. *Ville, ordre et violence*, Paris, PUF, 1981.
19. Aktaran J. Rémy ve L. Voyé, *a.g.e.*
20. Aktaran J. Rémy ve L. Voyé, *a.g.e.*

Sonuc: Belirsiz mekânlar

- 1 Bugünün İstanbulu'nda II. Theodosius surlarının işlevi ya da işlevleri nelerdir? Geriye yönelik olarak baktığımızda, bu çalışmamızı yaptıktan sonra artık bu soru bize indirgemeci görünüyor ya da en azından fazlasıyla işlevselci. Esasen, kentteki bir mekânı etkilemekte olan dönüşüm sürecini ve bunun daha genel olarak İstanbul'u etkileyen toplumsal değişimlere ilişkin bize neler gösterebileceğini anlamaya çalışıyoruz.
- 2 II. Theodosius surları her şeyden önce çok eski bir tarihi anlatır; tam on beş yüzyıllık, sadece yazılanlardan değil haritalardan da okuyabildiğimiz bir tarih. 1950'lere kadar eski sınır işlevini devam ettiren bu surlar, tarih boyunca koruma, ayırma, kentin gelişimi çerçeveleme ve mekânın kolektif temsillerini sağlama gibi işlevler görmüştür. İmparatorluklar daha baştan beri bu temsilleri sahneye koymuşlardır; önce Bizanslılar, daha sonra Osmanlılar, imparatorun şehre giriş ritüelleri aracılığıyla uygulamışlardır bunu.
- 3 Bugün kara surları, kütleli fakat tutarsız bir blok olarak kent dokusuna fiziksel olarak kendini dayatmaya devam eder. Surların hattı, önce 1950'lerde sonra da 1970'lerde, büyük trafik akslarının desenini belirledi; halen de içerisiyle (eski kent, tarihi kent) dışarısı (mezarlıklar, yeşil ya da boş alanlar ve sanayi bölgelerinin ardında göz alabildiğine uzanan yeni mesken alanları) arasındaki sınırı bu akslar oluşturur.
- 4 Şehrin Dünya Mirası listesine alınması surların yenilenmesi operasyonlarını sistematik hale getirdi ve bu esnada görünüşlerinin ciddi şekilde değişmesine de katkıda bulundu. Yılkavi gecekondü bölgesi yavaş yavaş, orijinal istihkâmın kibirli fakat beceriksiz bir yeniden yapımına dönüştü. Ancak mizansen bocalamaktadır. Eser sahibi konumundaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin herhangi bir bütüncül eylem planı yoktur ve hem oldukça zayıf hem de anarşik ve mütereddit bir çaba gösterir. Ancak bir olay, bize bu muammanın anahtarı sunar: her yıl, surların yenilenmiş bir kısmının seçilmiş bir bölgesinde, savaşçı ve nerdeyse saldırgan bir havada yapılan, Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453'teki fethinin anma törenleri. Emsalsiz bir tarihi olaya dayanan bu çok seçici mizansen Türklerin kimlik çatışmaları ile ilişkilendirilebilir. Bu acı dolu çatışmalar ulusun ve kimliğin aşırı ölçüde vurgulanması şeklinde bir kaçışa yol açar. Bu bağlamda, kentin –gerçekten tarihsel anlamda bastırılmış– Türk-olmayan geçmişi ve mirası her zaman sorun teşkil etmiştir. Bu hafıza, yok etme ve kabaca ayıklama

çalışmaları ile bu toplumun mekâna demir atma ihtiyacı giderilir ancak bu, kısmi bir hafıza kaybıyla maluldür. Böylece, surların son derece özgün mizansenini aslında, bastırılmış olanın, gerilimli ve daimi idaresini açığa vurur.

- 5 Bu noktada, şehir planlama projelerini de işin içine sokarak analizimizi şehrin geleceğine ve gelişmesine dair görüşlerle birleştirebiliriz. Mimar Sinan Üniversitesi'nden seçkin kentbilimci Prof. Mehmet Çubuk ile görüştük; kendisi belediyenin de sıklıkla görüşlerine başvurduğu ve çeşitli komisyonlarında yer verdiği bir uzman. Topkapı'daki eski otogarın yerine Esenler'deki yeni Avrupa otogarını yapan da odur. Prof. Çubuk, Theodosius surlarının İstanbul'un kentsel projelerindeki yeri hakkındaki sorularımıza yanıt olarak kendi genel kentsel planlama projelerini, yayınlarını ve kitaplarını aktarmayı tercih etti.²¹ Bugünkü slogan "İstanbul gibi İstanbul"dur: bundan maksat bir yandan İstanbul'un limitlerini belirlemek, diğer yandan da "planlamaya da uygun bir yönetim sistemi bulmak"tır (şehir plancısı G. Kaya ile görüşme). Prof. Çubuk'un bize gösterdiği planlar ve şemalar birleşik kentten (Avrupa kenti - Asya kenti), ağlardan, geniş "yeşil kuşaklar"la ayrılmış özerk bloklardan bahseder. Söyleminde Amerikan tarzı planlama modellerine fazlasıyla referans vardır. Bu durumda, iki görüş arasında tercih yapmak gerekmektedir: Belediye yönetimini elinde bulunduran İslami partinin öne sürdüğü gibi kentin Müslüman geçmişine dayalı bir turistik vitrin (geriye kaçış?) ya da bir kısım akademisyen seçkinlerin hayalini kurduğu Los Angeles tarzı Amerikan modeli (ileriye kaçış?). Her iki durumda da önerilen model, mekânın maddeselliğiyle bağlantısız birtakım simgesel ve mitik alanlar oluşturulmasına katkı sunacaktır. Bu kopukluk, arazide gözlemlenebilen gerginlikleri yaratmaktadır.

Sekil 9

Edirnekapi'da MHP bayrağı

- 6 Son olarak, 1980'lerin sonunda başlamış gibi gözüken surların mirasa dahil edilme süreci yarım bırakılmış, havada asılı kalmış gibidir. Dışarıdan, yurtdışından bakıldığında -UNESCO veya Avrupa merkezli finans şirketlerinin gözüyle mesela- bu

anıtsal yapı “doğal olarak” bir miras nesnesi gibi algılanmaktadır; ancak içeriden bakıldığında, gereken kaynaklara sahip hiçbir aktör bu sürece artık yatırım yapmamaktadır.

- 7 Mizansen-sınır ilişkin varsayımımız böylelikle kısmen zayıflamış oluyor. Surların fiziki ağırlığını koruduğu gayet açıksa da, bugün sınır teşkil eden unsur çevreyollarıdır. Ayrıca bir sınır-sur mizansenini yoktur, şehrin geçmişi etrafında sembolik bir kavgayı öne çıkaran tek bir olayın anmasına yönelik mizansen vardır.
- 8 Kara surları bir yandan da somut anlamda işgal edilmektedir. Burada yayanın dünyasına adım atarız: gelip geçenler, çalışanlar, kullanıcılar. Çevresindeki alanlar ile surlar arasında yakın fakat her zaman uyumlu olmayan bir ilişki vardır: çevre sakinleri bu duvarları tehlikeli ve korkutucu bulur. Surların çok çeşitli biçimlerde kullanımı söz konusudur. Pratikler de temsiller de orada var olan gruplar kadar çeşitlidir. Şu olgu açık bir şekilde kendini gösterir: isimlendirme (“sur”) dışında surlar hakkında genel bir görüş yoktur, bunun yerine, mevzii kullanımlara tekabül eden parçalı temsiller vardır.
- 9 Zaten yayaların kullanımı açısından surlar, bir sınıraşma yerinden ziyade bir güzergâh hedefi anlamı taşır. Sınır-sur hipotezi burada tamamen yok olur: surların içerisi, onu çevreleyen alanlardan farklılaşmış nitelikte, kendi başına bir alan teşkil eder, doğu ve batı tarafındaki duvarlar da bunun sınırlarını oluşturur. Burada mekânın maddeselliğinin rolünü görürüz. Artık surların ilkel işlevlerinin oldukça uzağındayızdır: bugün bu alan, hâkim üretim biçiminin çeperi ve ahlaki düzenin supabı olma işlevlerini üstlenmiştir.
- 10 Resmi söylem ile yerel pratik arasındaki zıtlıktan ziyade, bu anlamda, “amacından saptırılmış” surlardan bahsedebiliriz. Gerçekten de, surlara dair kapsayıcı bir resmi söylemin yokluğunu tespit ettik. Dahası, son derece farklılaşmış yerel pratikler, surların mülkiyetini elinde bulunduran belediye iktidarına yönelik gönüllü ve kolektif bir muhalefet etrafında oluşmamıştır. Bu mekânın gözlemlenmesinden çıkan, en nihayetinde bir dalgalanma, bir hareketlilik izlenimidir!
- 11 Demek ki kara surları bir bulanık alanlar federasyonudur ve aktörlerin pratikleriyle temsillerinin farklılaşmasının ötesinde bir özerklik kazanmaktadır. Bugün bu alanı değişikliğe uğratan insan müdahalesinin iki biçimi vardır; renovasyon çalışmaları ve yasadışı işgal. Bu iki müdahale biçimi ile farklılaşmış pratik ve imgelerin yan yana gelmesi, surların çeşitli düzeylerde katmanlara ayrılmasına yol açar. Yerel düzeyde mikro-katmanlaşmalar, işlevlere ve zamansallıklara göre karmaşık bir biçimde iç içe geçer. Genel düzeyde ise makro-katmanlaşma iki farklı alt-kümeye ayrılır: alanın %80’ini teşkil eden güney kısım daimi bir rekonpozisyon halindedir, alanın %20’sini oluşturan kuzey kısım ise henüz ne renovasyon işlemlerinden ne de bunu takip eden kaçak yeniden yerleşimlerden etkilenmiştir.
- 12 Güney kısımda yaşanan bu rekonpozisyon süreci, neredeyse tamamen aralıksız değişimlere, kısmi veya bulanık simgesel yatırımlara, nüfus hareketlerine ve maddi çerçevenin dönüşümlerine maruz kalan bir mekân yaratmaktadır. Şu halde, hâlâ oranın bütünlüğünü sağlayan nedir? Bize göre bunu sağlayan, maddi çerçevesinin mümkün kıldığı, çeper ve supap işlevleridir, ama sadece bu da değil: rekonpozisyon sürecinin hızı, buraya ne rızaya ne de zorla sabit ve resmi bir kimliğin atfedilmesini mümkün kılar, böylelikle burası, marjinal yatırımlara uygun, “özgür” bir yer haline gelir. Şiddet olaylarının analizi bu saptamayı doğrular: tanımsızlığın sınırlarında gezinen çokbiçimli

bir mekân olan surlardaki ihlaller ve saldırılar modernliğe doğru zoraki ve sancılı bir yürüyüş içindeki toplumun gerilimlerini yansıtır. Bu da her açıdan nirengilerin kaybı anlamını taşır...

- 13 En büyük paradoks da surların bir yandan kayıtlı bir alan, diğer yandan da mitik bir alan olmasında yatar: surların maddeselliği, çoğu zaman kapalı ve korumalı bir çerçeve sunarak gözlemlediğimiz tüm yatırımlara tartışmasız olanak sağlar, hem de daima, sınırsızca. Buna karşılık, surlardan, yapının bütünselliğine vurgu yaparak söz edenler buraya neredeyse hiç ayak basmamış kişiler ya da gruplardır.
- 14 En baştaki sorgulamamıza nasıl bir yanıt vereceğiz? Surlar artık yalnızca bir sınır işlevi görmekle kalmaz: karayolu akslarıyla neredeyse diyalektik bir ilişki içerisinde bu rolü yavaş yavaş onlara kaptırmaktadır. Bugünkü işlevleri, sembolik anlamda değerini kaybetmekte olan bir mekânın işlevleridir, en azından imgesel bütünlükten uzak, hâkim üretim biçiminin marjında kalanlara ve toplumu yönlendiren ahlaki düzenin dışındakilere kucak açan bir mekândır. Yanıtımızın içindeki bu unsurlar yeni sorular doğurmaktadır.
- 15 Başlangıçta, kentsel ortamdaki alan ve sınır kavramlarını, mekânsızlaştırma ve yersizleştirme gibi üretim biçiminin son gelişmelerinden kaynaklanan fenomenlerle ("küreselleşme" fenomenleri de denilmektedir, ancak neyin küreselleşmesi olduğunu belirtmek gerekir) karşı karşıya getirmek niyetindeydik. Burada bundan söz edebiliriz, zira İstanbul da gerek ekonomisinin yapılanmasında (yersizleştirmeler, sermayenin oynaklığı, ekonominin dolara endeksli hale gelmesi), gerekse ortaya çıkan yeni kentsel formlarda (iş merkezi bölgeleri, Amerikan tarzı birleşik kentleşme, özel siteler) bunlardan nasibini almıştır... Kentsel yapının bozulması (yeniden yatırım olmaksızın bazı mekânların nitelik kaybına uğraması, plansız kentleşme) ve eşitsizliklerin apaçık bir şekilde yaygınlaşması (bir yanda Batılılaşmış elitler ve yeni zenginler, diğer yanda göç eden Anadolu köylüleri), değişen oranlarda fakat aynı biçimlerde başka yerlerde gözlemlenen fenomenlerin yansımaları değil midir?
- 16 Bundan başka, daha öncesinde belli bir kullanım veya belli bir imaj ile tanımlanmış, fakat güncel kentleşme süreci içerisinde nitelik kaybına uğramış mekânlar için nasıl bir gelecek tasavvur edebiliriz? Önermemizi açıklamak için, belli açılardan İstanbul ile benzerlik gösteren Halep'te yaptığımız bir gözlemi aktaralım: orada tarihi bir mahalle ulaştırma akslarının yeniden yapılandırılması sırasında bölündü ve bir otogar (yine...) ile iki yeni bulvar arasında sıkıştı, sonuç olarak da yoksul ailelerin yaşam alanı haline geldi. Aynı muğlak ve hareketli mekânlar mı söz konusu? Özgür fakat eğreti?
- 17 Bu soruyu diğer yönden ele alırsak şöyle bir soru sorulabilir: hâkim sistemin gelişiminde "kaybedenler", "sarsıntılar" nasıl ve nerede kendini gösteriyor?
- 18 Son olarak, surlarda gördüğümüz şudur: aşağı yukarı yenilenmiş bir cephenin arkasında rekompozisyon mu dekompozisyon mu yaşamakta olduğunu kesin olarak söylemenin mümkün olmadığı bir mekân. Başka bir deyişle, surlar bir "toplumsal değişim yeri" midir, yani İstanbul ya da Türkiye toplumunun tamamını etkisi altına alan dönüşümlerin çok açıklayıcı bir tezahürü müdür, yoksa bir artık mekân, küresel sistemin "çöp kutusu" mudur?
- 19 Esasen, sınır veya surun işlevleri meselesinin ötesinde, daha da ilginç bir husus olarak bir toplumsal olgu vardır ve bu olguya başlangıçta mekân açısından yaklaşabiliriz: hem kolektif bastırılmışlığın hem ekonomik çeperin hem de sınır ihlaline dayalı

boşaltımların ifadesine izin veren, daimi bir değişim, bir rekompozisyon sürecine tâbi bir mekân.

- 20 Büyük metropollerin kentleşmesine değgin tartışmaya katkı mahiyetinde, özellikle de *araçlar* düzleminde, bu işlevlere ve daha genel olarak da surlarda gördüğümüz her şeye imkân sağlayan belli tipte mekânlar belirleyebiliriz. Sert ve özellikle de çok hızlı değişimlere maruz kalan günümüz büyük kentlerinde ortaya çıkan mekânlar (toplumsal değişimin -ya da medya diliyle söyleyecek olursak, zıplama, büyük sıçrama-hızı merkezi önemdedir!). Yukarıda belirsizlik terimiyle nitelemeyi önerdiğimiz -ve bu öneride ısrar edeceğimiz- mekânlar.
- 21 Her şeyden önce, bu *belirsiz mekânlar* dönüşmekte olan veya dönüşmeyi bekleyen yeni mekânlar, yani kentleşme süreci açısından “bakır” alanlar değildir (insan kullanımları açısından öncesine ait bir işlevi olmayan alanlar, örneğin üzerinde yapı bulunmayan ve işgal edilmiş olmayan çevresel belediye arazileri gibi; gecekonduların sahiplendiği araziler böyledir). Daha ziyade, bir tanım denemesi yapacak olursak, daha öncesinde bir şey olmuş ancak hâlihazırda tamamıyla belirsiz olan, yani daha önce aktörler, pratikler ve temsiller tarafından sahiplenilmiş ve bir alan olarak tanımlanmış ancak şimdiki halde bu üç noktada tutarlılığını yitirmiş yerlerdir bunlar.
- 22 Siyasi bakış açısından, bilhassa sembolik düzlemde, neredeyse bir kendi haline bırakma tespit edilmektedir. Siyasi anlamda bu yatırım yokluğu gerekli bir koşuldur. Öte yandan, bu mekânlar, artık ne bir geçmişe, ne bir şimdiki zamana ne de bir geleceğe ait gözükmektedir. Bilhassa yerel düzeyde, hızla unutilan geçmişten çoktan uzaklaşmıştır, herhangi bir gelecek “hali” tezahür etmemektedir, şimdiki zaman ise değişim ve eğretilikten başka bir anlama gelmemektedir. Nitekim bu mekânlara yönelik farklı tarzda yeniden sahiplenmeler hiç eksik olmaz ama bunlar bütünlüklü değildir, pek çok eksende gerçekleşir ve bölgenin tutarlı, kararlı, net bir imajının oluşmasına herhangi bir katkıları yoktur. Başka bir şekilde söyleyerek altını çizelim: orada her şeye rastlanır zira mekânın kendine has bir kimliği yoktur. Bu mekânlar yerel çelişkileri hızlandırır ve ele verir.

Sekil 10

Surların ardışık rekonstrüksiyonları

- 23 Bu mekânlar sahne oldukları sahiplenmelerin (daha önce bahsettiğimiz “işlevler”) doğası ile tanımlanırlar: bastırılmış bir unsurun dışavurulması, ahlaki düzenin supabı, ekonomik sistemin çeperi, yani normalde “saklı” bulunan her şey (ki bunun bazı veçheleri eskiden “ilkel şenlikler”de açığa çıkardı). Mekân/toplum, yerel/küresel diyalektiklerini birleştirmeyi deneyelim: bu yerler, toplumun kırılma hatlarını, eski travmalarını, aynı zamanda da güncel dönüşümler karşısında yaşadığı zorlukları kavramaya olanak sağlar. Belirsiz mekânlar, bir kentleşme süreci içerisinde, bugün bazı büyük kentleri ya da metropollerini etkileyen toplumsal değişimin bir veçhesini ortaya koyar. Başka bir deyişle, soruyu tersine çeviriyoruz: bu mekânlarda neler olup bittiğini incelemek bize toplumsal ilişkiler, güncel toplumsal değişimler açısından neler söyler; mesela Türkiye için, tarımın durumu, kırdan kente göç, geleneksel yaşam biçimi ile pazar ekonomisi arasındaki, Müslüman model ile Batılı model arasındaki gerilimler açısından.
- 24 Sonlandırmadan önce, başka örnekler bulmamız, bu analizi karşılaştıracak benzer başka alanları incelememiz, sonra da analizimizi geliştirmemiz, olumlamamız veya terk etmemiz gerekir. Bu anlamda, yukarıda biraz değindiğimiz Halep otogar mahallesine veya İznik gibi Türkiye’nin başka kentlerindeki surlara eğilmek mümkün olabilirdi. Öte yandan, bu fenomen yalnızca Türkiye’yi, Yakın Doğu’yu, “gelişmekte olan” ülkeleri mi ilgilendirmektedir? Tanımlama girişimimiz için gereken kavramları Batı kentlerinde de bulabiliriz. Bazı tarihi kent merkezlerindeki henüz restore edilmemiş işgal yapılarına mı (J. Rémy ve L. Voyé’nin bahsettiği yeraltı dünyası), terk edilmiş sanayi yapılarının ele geçirilmesine mi (bugün Fransa’da hâlâ büyük bir ilginin odağındaki endüstriyel araziler), yoksa boş gibi görünen arazilere mi eğilmek gerekir? Bu mekânların peşine düşmek keşif duygusuna sahip olmayı gerektirir, zira bu belirsiz mekânlar zamanla da sınırlanmış yerlerdir. Kapsayıcı bir yeniden düzenleme projesi gelir, buldozerler işe koyulur, bölge gerçek bir rekonstrüksiyona uğrar; böylece belirsiz mekân yerini başka

bir şeye bırakmak üzere yok olur. Bu yerler kentleşme sürecinin boş bıraktığı “cepler” ölçüsünde ortaya çıkar veya ortadan kaybolur; İstanbul kara surlarının daimi rekompozisyon sürecinin analizi, bize bunun doğuşunun ve gelişiminin bir örneğini vermiştir.

- 25 Her ne olursa olsun, mesele hâlâ üzerinde çalışılmayı beklemektedir. Tıpkı kentsel çevrede sınır mefhumuna antropolojik yaklaşım girişimi gibi. En baştaki sorgulamalarımızdan birine dönecek olursak, eski sınırların kaderini (surlar, kapılar, gedikler...), kentlerin sınırlarının güncel gerçekliği ile ya da Amerikan modeli doğrultusunda pek çok ülkede pıtrak gibi çoğalan yeni özel sitelerin (örneğin İstanbul’da üç yüzden fazladır) etrafını çevirenler gibi son derece gerçek yeni sınır biçimleriyle karşılaştırabiliriz.
- 26 Bu metni sonuçlandırmak için belirsiz alanlara dönelim: bunlar sonuçta birer kuralsızlık alanı değiller midir? Geçiş anları, sert toplumsal değişim zamanları, nirengi yitimi, kimlik yitimi, zamansal güvencesizlik, bastırılmışlık, şiddet ve ihlaller, belirsiz marjlar... Durkheim’a ve sosyolojinin köken kavramlarından birine mi dönmeliyiz? O halde, sistemin, düzenin veya hâkim üretim biçiminin son derece görünür kuvveti karşısında, anomi görünümünün, şu anda hâkim düzen için çok da büyük bir tehlike oluşturmadan patlayabilecekleri ceplere “kanalize” edildiklerini mi düşünmeliyiz? Yoksa sistemin çeperlerinde olup bitenlerin ötesinde, reklam afişlerindeki gülen yüzlerin veya minarelerin üzerindeki günbatımlarının arkasında pusu kurmuş, klasik fakat çok daha kitlesel bir anomi mi görmeliyiz?

NOTES

21. *İstanbul Üzerine Bütünleşmiş Düşünceler ve Bir Kentsel Gelişme Senaryosu*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996; ve *İmar Mevzuatından Şehircilik Mevzuatına; Türk Şehirciliğine Sistematik Bir Yaklaşım Denemesi*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1999.

Surların Kronolojisi

III. yüzyıl : Septimus Severus istihkâmı

330 : Bugünkü surların 1,2 km doğusunda Bizans İmparatoru Konstantin'in inşa ettiği istihkâm;

358 : Büyük deprem, tüm kentte ciddi hasar;

413 : II. Theodosius tarafından surların inşa ettirilmesi;

26 Ocak 447 : Kuvvetli deprem, surdaki 57 burcun yıkılması;

533-558 : Sürekli depremler, 558'de Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması;

XII. yüzyıl : Blakhernai Sarayı'nın ve surun Tekfur Sarayı'na bağlanan kısmının inşası;

1204 : Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından fethi ve yağmalanması;

1453 : Konstantinopolis'in Fatih Sultan Mehmed tarafından fethi;

1509 : Deprem; sur ve çok sayıda burcun zarar görmesi;

1592 : Deprem; Topkapı etrafındaki surların yıkılması;

1718 : Edirnekapı ve Yedikule'de surları şiddetle vuran deprem;

11 Mayıs 1766 : İki dakika süren ve şehrin tamamını vuran şiddetli deprem;

XIX. yüzyıl : Kentsel gelişimdeki artış

1857 : İlk semt belediyesi (Beyoğlu);

1870 : Trakya yönünde bir demiryolunun inşası nedeniyle Topkapı'nın güneyinden surun delinmesi;

1930-1960 : şehir planlama projeleri, yabancı şehir planlamacılara çağrı; surlar için:

1930'da Elgözt ve Agache, Prost'un projesi (1936-1951 arası): yeşil alana hasredilmiş inşaat yasaklı bölge, batıda 500 metre ile doğuda 80-100 metre arası, "Kot 40" kuralı (kot 40'tan itibaren 3 kattan daha yüksek inşaatlara yasak);

50'li yıllar : Edirnekapı'yı delen büyük ulaşım akslarının açılması, Marmara Denizi boyunca devam eden yol (Yedikule); Vatan ve Millet caddeleri;

1958-1970 : Yedikule'nin restorasyonu;

1964 : Surların içinde düzenleme projesi, Prost'un projesinin yeniden hayata geçişi, İstanbul Belediyesi Şehircilik Müdürlüğü;

1985 : İstanbul'un Dünya Mirası'na dahil edilmesi, UNESCO tarafından başlatılan uluslararası surların kurtarılması kampanyası, İstanbul Belediyesi'nin renovasyon projesi;

1986 : Belgradkapı, Silivrikapı, Mevlânakapı ve bunların arasındaki bölgelerin renovasyonu;

1990 : Bir yüzyıla yakın faaliyetin ardından tabakhanelerin Yedikule bölgesinden ayrılışı;
1991-1993 : 2, 3 ve 4 numaralı burçlar ile T2-T3 bölgesinin arkeolojik restorasyonu;
17 Ağustos 1999 : 45 saniyelik 7,9 büyüklüğünde şiddetli deprem, surlarda hasar.
O zamandan beri renovasyon çalışmaları sürüyor.

Kaynakça

- Ahunbay, M. ve Z., “Surlar”; *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982.
- Ahunbay, M. ve Z., “Conservation work at Istanbul: land walls”, *Lettre OUI*, 7, İstanbul, 1994. URL: <http://oui.hypotheses.org/2821>
- Ahunbay, Z., “Conservation of the City Walls of Istanbul”, *Lettre OUI*, 9, İstanbul, 1996. URL: <http://oui.hypotheses.org/2857>
- Akın, N., « La production du patrimoine urbain dans le cadre des grands travaux de la Mairie d’İstanbul ces cinq dernières années », *Lettre OUI*, 1, İstanbul, 1989.
- Akın, N., « Galata, ses caractéristiques traditionnelles et son potentiel », *Lettre OUI*, 4, İstanbul, 1997. URL: <http://oui.hypotheses.org/2770>
- Alcalde, S., « Les espaces verts à İstanbul », *Lettre OUI*, 16, İstanbul, 1999.
- Ammour, L., « Les mouvements sociaux au Maghreb et au Machrek dans le champ de la sociologie urbaine: quelle problématique? », *Lettre OUI*, 3, İstanbul, 1992. URL: <http://oui.hypotheses.org/2752>
- Angel, A., « Projets et aménagements urbains à İstanbul de 1933 à nos jours », *Lettre OUI*, 2, 3 ve 4, İstanbul, 1992-1993. URL: <http://oui.hypotheses.org/2480> <http://oui.hypotheses.org/2483> <http://oui.hypotheses.org/2487>
- Belge, M., *İstanbul’u gezerken*, İstanbul: Türkiye ekonomik ve toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Blanquart, P., *Une histoire de la ville*, Paris: La Découverte, 1999.
- Borgel, C., *Croissance urbaine et développement des réseaux de transport dans l’agglomération du grand İstanbul*, Coğrafya Yüksek Lisans tezi, Université de Cergy-Pontoise, 1999.
- Bourdin, A., *Le patrimoine réinventé*, Paris: PUF, 1984. URL: <http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00277537/>
- Chazelle, E. ve Raymond, H., « Patrimoine historique et développement urbain, la muraille terrestre », *Lettre OUI*, 1, İstanbul, 1989.
- Sciences humaines et sociales en France*, Paris: Adpf, Paris, 1994.
- Çubuk, M., *İstanbul Üzerine Bütünleşmiş Düşünceler ve Bir Kentsel Gelişme Senaryosu* (Réflexions sur l’unité d’İstanbul et scénario pour la croissance de la ville), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1996.
- Çubuk, M., *İmar Mevzuatından Şehircilik Mevzuatına, Türk Şehirciliğine Sistematiik Bir Yaklaşım Denemesi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1999.

- Deboulet, A., 16/12/1996 tarihli IFEA'da konferans: « L'habitat d'initiative populaire au Caire ou le mythe de l'anarchie urbaine: enjeux d'une compréhension anthropologique », *Lettre OUI*, 10, İstanbul, 1997.
- Durkheim, É., *Les règles de la méthode sociologique*, Paris: PUF, 1981. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/regles_methode/regles_methode.html
- Foucher, M., *Fronts et frontières*, Paris: Fayard, 1988.
- Garret, P., Texte d'appel à candidatures de la session d'études doctorales *Recherches urbaines et processus de patrimonialisation* du Centre Jacques Berque, Rabat, mai 2001.
- Géographie Universelle: *La Turquie, le modèle unitaire en question*, Paris.
- Giraud, C., *Histoire de la sociologie*, Paris: PUF, 1997.
- Grafmeyer, Y., *Sociologie urbaine*, Paris: Nathan, 1994.
- Grafmeyer, Y. et Joseph, I., *L'École de Chicago*, Paris: Aubier, 1990.
- Halbout, D. du Tanne, *Istanbul vu par Matrakçı*, İstanbul: Dost Yayınları, 1993.
- Halbwachs, M., *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris: Albin Michel, 1994. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_soc_memoire.html
- Halbwachs, M., *Morphologie sociale*, Paris: Armand Colin, 1970. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/morphologie/morphologie.html
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *İstanbul Karasurları, T89 ve T90 Kulelerinin Deprem Sonrası Durumları Hakkında - Teknik Rapor*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2000.
- Kumbaracılar, İ., Tamer, C., *Yedikule*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s.d.
- Ledrut, R., *Sociologie urbaine*, Paris: PUF, 1968.
- Lefebvre, H., *La production de l'espace*, Paris: Anthropos, 2. basım, 1981.
- Legendre ve De Koninck, *Les villes du patrimoine mondial: capitales du temps*, Québec: Cahiers Géo, 1991.
- Lipietz, A., *Le capital et son espace*, Paris: Maspéro, 1977
- Mamboury, E., *Istanbul touristique*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1951. URL: <http://content.yudu.com/Library/A1nseh/ISTANBULTOURISTIQUEP/>
- Mantran, R., *Histoire d'Istanbul*, Paris: Fayard, 1996.
- Nourdeh, F., *La réhabilitation du quartier traditionnel turc de Galata, Istanbul*, Yüksek lisans tezi, Institut Français d'Urbanisme, Paris, 1989.
- Peraldi, M., « Le cycle algérien dans Lâleli morose », *Lettre OUI*, 14, İstanbul, 1998.
- Peretz, H., « Les méthodes en sociologie », *l'Observation*, Paris: La Découverte, 1998.
- Pérouse, J.-F., *La mégapole d'Istanbul, 1960-2000, guide bibliographique*, les dossiers de l'IFEA, İstanbul, 2000. URL: <http://books.openedition.org/ifeagd/126>
- Pérouse, J.-F., « Les marchés fonciers et immobiliers à Istanbul, quelques repères problématiques et méthodologiques », *Lettre OUI*, 14, İstanbul, 1998.
- Pérouse, J.-F., « Les métamorphoses de « Gazi Mahallesi »: formation et dilution d'un quartier périphérique d'Istanbul », *Anatolia Moderna*.
- Poirier, A.C., « Les précurseurs anglais », *Libération*, 26 et 27 mai 2001.
- Prost, H., « Les transformations d'Istanbul », İstanbul, 1936-1938.
- Quentin, C., *Analyse différentielle des discours sur la restauration et la vie des vieux quartiers à Tours*, thèse de doctorat, Université François Rabelais, Tours, 1978.

Remy, J. et Voyé, L., *Ville, ordre et violence*, Paris: PUF, 1981.

Rouleau, E., « La république des pachas, ce pouvoir si présent des militaires turcs », *Le Monde diplomatique*, Eylül 2000.

Sansot, P., *De la ville*, Paris: Klincksieck, 1973.

Sansot, P., *L'espace et son double*, Paris: Champ urbain, 1978.

Sennett, R., « La civilisation urbaine remodelée par la flexibilité », *Le Monde diplomatique*, şubat 2001.

Sibony, A., *Les trois monothéismes. Juifs, Chrétiens, Musulmans entre leurs sources et leurs destins*, Paris, Seuil, 1992

Stoquart, R., « Habitat II, la France à Istanbul », *Lettre OUI*, 9, İstanbul, 1996.

Diğer Belgeler

Cumhuriyet, Sabah, Yeni Gündem, Milliyet, Radikal OUI Basın Taramaları

Lettre de l'OUI Basın Taramaları

İstanbul Kentsel Gözlemevi'nin (OUI) haritaları;

İstanbul Belediyesi birimlerinde incelenen teknik belgeler;

İstanbul metropoliten bölge hava fotoğrafları atlası.